

คติพราหมณ์และคติพุทธใน “เฉลิมไตรภพ”¹

The thoughts of Bhamism and Buddhism in “Chalermtriphop”

เปรมวัฒนา สุวรรณมาศ*
pramephatthra88@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาคติพราหมณ์และพุทธใน “เฉลิมไตรภพ” ซึ่งเป็นวรรณกรรมรวมสรรพตำนานภาคกลางของไทย ผลการศึกษาพบว่าคติพราหมณ์ปรากฏความคิดหลัก 2 ประการ คือ เรื่องบทบาทของเทพเจ้า และเรื่องความเป็นอมตะและการชุบชีวิต เรื่องบทบาทของเทพเจ้าแสดงบทบาทของเทพเจ้า 5 ลักษณะ ได้แก่ บทบาทในการสร้างโลก บทบาทในการสนับสนุนชีวิตมนุษย์ บทบาทในการวางรากฐานทางวัฒนธรรม บทบาทในการควบคุมและคุ้มครองมนุษย์ บทบาทในการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ - มนุษย์ - สัตว์ ในขณะที่เรื่องความเป็นอมตะและการชุบชีวิตสัมพันธ์กับแก่นธรรมของศาสนาพราหมณ์เรื่องปรมาตมันและชีวาตมัน ส่วนคติพุทธปรากฏความคิดสำคัญ 3 ประการ คือ ความคิดเรื่องโลกมีวิวัฒนาการแต่ไม่เที่ยง ความคิดเรื่องกำเนิดมนุษย์ และความคิดเรื่องการไม่สามารถหาปฐมเหตุของโลกและมนุษย์ได้ นอกจากนี้ยังพบการผสมผสานคติพราหมณ์กับคติพุทธด้วย

คำสำคัญ : เฉลิมไตรภพ, คติพราหมณ์, คติพุทธ

* นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทยและภาษาวัฒนธรรมตะวันออก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Abstract

This article aims to study the thoughts of Bhramism and Buddhism in “Chalermtriphop”, a Central Thai collection of myths. The result shows that the thoughts of Bhramism have two main ideas. One is the roles of God and the other is immortality and reviving life. As for the roles of God, there are five mentioned namely, the role played in creating the world, supporting human life, laying cultural foundation, controlling and protecting humans (protection and punishment), and synthesizing relations among nature, humans, and animals. The ideas of immortality and reviving life relate to concepts associated with Brahmin and the soul; whereas, Buddhism promotes three ideas: impermanency, human birth, and “Acinteyya” of the world and human. Moreover, it also reveals a blending of ideas between Bhramism and Buddhism.

Keywords: Chalermtriphop, Bhramism, Buddhism

1. บทนำ

“เฉลิมไตรภพ” เป็นวรรณกรรมรวมสรรพตำนานภาคกลางของไทย แต่เดิมอยู่ในรูปวรรณกรรมมุขปาฐะซึ่งตกทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและกลายเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์หลายสำนวน จึงปรากฏการแต่งข้ามสมัยทั้งในระดับวัฒนธรรมหลวง (great tradition) หรือราชสำนัก และวัฒนธรรมราษฎร์ (little tradition) หรือชาวบ้าน ความสัมพันธ์ทั้งสองวัฒนธรรมผสมผสานเข้าอยู่ใน “เฉลิมไตรภพ” โดยมีศาสนาเป็นแกนกลาง นอกจาก “เฉลิมไตรภพ” จะรวบรวมสรรพตำนานของภาคกลางแล้ว บางสำนวนยังนำไปใช้เป็นส่วนหนึ่งของตำราหรือคัมภีร์ในวงการโหราศาสตร์ บางสำนวนนำไปใช้เป็นคัมภีร์ประกอบพิธีกรรมปวยอันเป็นพิธีกรรมสำคัญของชาวไทย ตลอดจนนำไปใช้เชื่อมโยงอธิบายคติไตรภูมิ-ไตรภพในวรรณกรรม โลกศาสตร์และเทวปรกณในวัฒนธรรมท้องถิ่นอื่น

การรับรู้รวมถึงเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ “เฉลิมไตรภพ” มีอยู่น้อยมาก จากการศึกษาของตรีศิลป์ บุญขจร (2547) และสุปานิ พัดทอง (2553) พบว่าเป็นการศึกษา “เฉลิมไตรภพ” เฉพาะสำนวนของพระยาราชภักดี (ช้าง) ในสมัยรัชกาลที่ 5 เท่านั้น แต่จากการศึกษา “เฉลิมไตรภพ” ฉบับลายลักษณ์ภาคกลางทั้งหมดทั้งที่ใช้ชื่อเรื่อง “เฉลิมไตรภพ” โดยตรงและชื่อเรื่องอื่น ผู้วิจัยพบว่า “เฉลิมไตรภพ” ปรากฏฉบับลายลักษณ์ภาคกลางทั้งหมด 20 เล่ม โดยเมื่อพิจารณาจากผู้แต่ง สมัยที่แต่ง และเนื้อเรื่อง พบว่า “เฉลิมไตรภพ” ปรากฏ 3 กลุ่มสำนวน กล่าวคือ 1) กลุ่มสำนวนที่แต่งในสมัยอยุธยาซึ่งไม่ทราบผู้แต่ง มีตำนาน 5 เรื่อง ได้แก่ ตำนานการเกิดอุปราคา ตำนานการสร้างโลกและกำเนิดมนุษย์ ตำนานนพเคราะห์ ตำนานที่มาของรูปลักษณ์ราหู และตำนานการเกิดฝนฟ้า 2) กลุ่มสำนวนของพระยาราชภักดี (ช้าง) แต่งในสมัยรัชกาลที่ 5 มีตำนาน 7 เรื่อง ได้แก่ ตำนานการเกิดอุปราคา ตำนานการสร้างโลกและกำเนิดมนุษย์ ตำนานนพเคราะห์ ตำนานที่มาของรูปลักษณ์ราหู ตำนานการเกิดฝนฟ้า ตำนานการเกิดอุกกาบาตและม้าสีกระดุก และตำนานการเซ็นสังเวจเจ้ากรุงพาลี 3) กลุ่มสำนวนตำราโหราศาสตร์ แต่งหลัง พ.ศ.2500 กลุ่มนี้จะนำเนื้อหา “เฉลิมไตรภพ” ตอนที่เกี่ยวกับกำเนิดเทพเจ้า เทพเจ้าสร้างโลกและสรรพสิ่งซึ่งมีเนื้อความเหมือนและต่างไปจากสองกลุ่มแรก มานำเสนอเสมือนบทประณามพจน์ของตำราโหราศาสตร์ จากนั้นจึงกล่าวบททำนายที่เกี่ยวกับเทพพระเคราะห์ กลุ่มนี้มีตำนาน 4 เรื่อง ได้แก่ ตำนานการเกิดอุปราคา ตำนานการสร้างโลกและกำเนิดมนุษย์ ตำนานนพเคราะห์ และตำนานที่มาของรูปลักษณ์ราหู ตัวบทสองกลุ่มแรกแต่งด้วยคำประพันธ์แบบร้อยกรอง ขณะที่กลุ่มสามซึ่งเป็นตำราโหราศาสตร์แต่งด้วยร้อยแก้ว

เนื้อเรื่องประกอบด้วยตำนาน 7 เรื่อง คือ 1) ตำนานการเกิดอุปราคา เล่าถึงอาทิตย์จันทร์ และราหู พี่น้องทั้งสามคนทะเลาะกันเรื่องภาระทำบุญ ราหูผูกใจเจ็บจึงขอพรไปเกิดเป็นราหูตัวใหญ่แค้นพระอาทิตย์และพระจันทร์ด้วยการจับทั้งสองกลืนอันเป็นที่มาของปรากฏการณ์ อุปราคา 2) ตำนานการสร้างโลกและกำเนิดมนุษย์ เล่าถึงโลกวินาศแล้วพระเวทธรรมศาสตร์รวมตัวกันเป็นพระอิศวร พระอิศวรสร้างพระนางอามา พระนารายณ์ และพระพรหม

ต่อมาพระอิศวรสารอกพระมังสะจากอุทรเกิดเป็นแผ่นดิน จากนั้นสร้างสรรพสิ่งขึ้นบนโลก บางสำนวนเล่าว่าไฟประลัยกัลป์ผลาญโลก จากนั้นฝนตกและลมพัดจนเกิดแผ่นดิน เทพเจ้าสร้างสรรพสิ่งขึ้นบนโลก ต่อมาเหล่าพรหมลงมากินจวนดินจนเกิดบุตรซึ่งเป็นที่มาของมนุษย์บนโลก 3) ตำนานนพเคราะห์ เล่าถึงพรหมริษยาตนหนึ่งจุติไปเกิดเป็นสังข์ขอสูร ใช้ผิเสื่อน้ำขโมยคัมภีร์พระเวทธรรมศาสตร์จากพระพรหมขณะสร่งน้ำ เมื่อสังข์ขอสูรได้คัมภีร์แล้วเอาซ่อนไว้ที่อกพระนารายณ์อวตารเป็นปลาทรายลงมาแหวกล้างเอาคัมภีร์กลับไป บางสำนวนเล่าถึงพระอิศวรชุบเหล่าเทวดาพระเคราะห์และทำนายลักษณะของคนเกิดตามวันต่างๆ 4) ตำนานที่มาของรูปลักษณ์ราหู เล่าถึงราหูขโมยน้ำอมฤตหรือน้ำทิพย์จึงถูกพระอิศวรใช้เทพอาวุธตัดร่างกายขาดเป็นสองท่อน บางสำนวนจะเน้นไปที่กรรมวิบากของพระอาทิตย์ พระอังคาร พระพฤหัสบดี พระเสาร์ และราหู อันนำไปสู่เหตุการณ์ราหูขโมยน้ำทิพย์แล้วถูกพระอินทร์ขว้างจักรเพชรจนกายขาดสองท่อน 5) ตำนานการเกิดฝนฟ้า เล่าถึงนางเมขลาแอบกินน้ำอมฤตและขโมยดวงแก้วของพระอิศวร รามสูรผู้เคยเกิดเป็นชาวป่าและเหมาหิรัญยักษย์ได้รับคำขอจากราหูให้ตามดวงแก้วถวายคืนพระอิศวร ราหูและนางเมขลาประลองฤทธิ์เดชกันทำให้เกิดปรากฏการณ์ฝนฟ้าและแผ่นดินไหว 6) ตำนานการเกิดอุกกาบาตและม้าสี่ตระกูล เล่าถึงนางอากาศจารีละเลยหน้าที่ถวายทิพย์โอชาจึงถูกลงโทษด้วยการตัดมวยผมและสาปให้ห่อมอัคคืออยู่กลางอากาศ เทพเจ้าเสกมวยผมของนางให้เป็นม้าสี่ตระกูล คือ ม้าวาลหก ม้าน้ำ ม้าในเมืองมนุษย์ และม้าอัสตรซึ่งเหาะอยู่บนฟ้า ส่วนลูกอัคคีที่นางพ่นออกมาแปดครั้งแปดทิศทำให้เกิดปรากฏการณ์อุกกาบาต และ 7) ตำนานการเซ็นสังเวจเจ้ากรุงพาลี เล่าถึงอสูรมุลาชินีผลาญสรรพสัตว์ผู้ทรงศีลจึงพากันหลบหนีไปซ่อนตัวตามสระน้ำและยังชีพด้วยเหง้าบัว เหล่าเทวดาปรึกษาและนำความไปบอกพระอินทร์ ปรากฏว่าพระอิศวรเป็นผู้ลงมาปราบด้วยการเหยียบกระที่บ้ำ และใช้น้ำอมฤตจากทวารปราบจนสิ้นฤทธิ์ จากนั้นกระที่บ้อสุรจมลงบาดาลแล้วสาปให้เป็นภูตผีไร้ฤทธิ์เดชนามว่าเจ้ากรุงพาลี มีหน้าที่เฝ้าบาดาลและคอยรับเครื่องเซ่นสังเวจจากมนุษย์ที่ประกอบพิธีกรรม

บทความนี้จึงมุ่งศึกษาคติพราหมณ์และคติพุทธที่ปรากฏใน “เฉลิมไตรภพ” สำนวนภาคกลางทั้งหมดซึ่งเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ ทั้งที่ใช้ชื่อเรื่องเฉลิมไตรภพโดยตรงและชื่อเรื่องอื่น โดยจากการศึกษาพบ “เฉลิมไตรภพ” ทั้งหมด 20 เล่ม¹ ปรากฏในรูปเอกสารฉบับตัวเขียน สมุดไทย สมุดฝรั่ง และเอกสารฉบับพิมพ์ ซึ่งสรุปได้ 3 กลุ่มสำนวนตามการพิจารณาจากผู้แต่งสมัยที่แต่ง และเนื้อเรื่อง ดังนั้นผู้วิจัยจะใช้คำ “เฉลิมไตรภพ” เป็นคำเรียกหรือในความหมายที่ครอบคลุมตัวบทที่ใช้ชื่อเฉลิมไตรภพและตัวบทที่ใช้ชื่อเรื่องอื่น โดยจะใช้กลุ่มสุริยาศศิธรเป็นตัวแทนกลุ่มสำนวนที่แต่งในสมัยอยุธยา กลุ่มพระยาราชภักดี (ช้าง) แทนกลุ่มสำนวนที่แต่งสมัยรัชกาลที่ 5 (ผู้วิจัยจะใช้ฉบับเฉลิมไตรภพฉบับพิมพ์ พ.ศ.2545) และกลุ่มตำราโหราศาสตร์แทนกลุ่มสำนวนตำราโหราศาสตร์ที่แต่งหลัง พ.ศ.2500 เนื่องจากตัวบททั้งสามกลุ่มนี้มีเนื้อหาสมบูรณ์และตัวอักษรได้รับการปริวรรตและตีพิมพ์แล้ว ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ตัวบท “เฉลิมไตรภพ” เพื่อวิเคราะห์แนวความคิดที่สัมพันธ์กับคติของศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา

2. คติพราหมณ์ใน “เฉลิมไตรภพ”

ศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนายิ่งใหญ่ของโลกที่เชื่อเรื่องเทพเจ้าหรือที่เรียกว่าเทวนิยม เทวนิยมคือความเชื่อในเทพเจ้าว่าเป็นผู้สร้าง เทพเจ้ามีสภาวะที่ไม่มีขอบเขต (infinite) ไม่มีตัวตน (incorporeal) ดำรงอยู่เอง (self-existent) เป็นนิรันดร์ (eternal) ไม่มีการเปลี่ยนแปลง (immutable) เป็นที่สุด (impassible) บริสุทธิ์ไม่เจือปน (simple) ดีพร้อม (perfect) เป็นสรรพัญญหรือตรัสรู้ทุกอย่าง (omniscient) และมีอำนาจหาที่สุดมิได้ (omnipotent) (Owen, 1971, p.1) “เฉลิมไตรภพ” มุ่งแสดงความคิดเรื่องบทบาทของเทพเจ้า และความคิดเรื่องความเป็นอมตะและการชุบชีวิต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 บทบาทของเทพเจ้า

บทบาทของเทพเจ้าที่ปรากฏใน “เฉลิมไตรภพ” มี 5 ลักษณะ ได้แก่ บทบาทในการสร้างโลก บทบาทในการสนับสนุนชีวิตมนุษย์ บทบาทในการวางรากฐานทางวัฒนธรรม บทบาทในการควบคุมและคุ้มครองมนุษย์ และบทบาทในการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ-มนุษย์-สัตว์

2.1.1 บทบาทในการสร้างโลก

“เฉลิมไตรภพ” ทุกสำนวนล้วนกล่าวถึงบทบาทของพระอิศวรว่ายิ่งใหญ่กว่าบรรดาเทพเจ้าองค์อื่นๆ แม้จะปรากฏเทพเจ้าอีกสามองค์คือพระนางอามา พระพรหม และพระวิष्ณูว่าทรงมีส่วนสร้างโลกและสรรพสิ่งด้วย เห็นชัดเจนในกลุ่มตำราโหราศาสตร์ที่พระอิศวรเป็นผู้ให้กำเนิดเทพเจ้าอีกสามองค์เพื่อให้ช่วยกันสร้างโลก ดังความว่า

“ตำนานว่า เมื่อโลกวินาศเหลือแต่อากาศว่างเปล่าอยู่ อันว่าพระเวทธรรมศาสตร์ที่ได้รวมกันเข้า เกิดเป็นพระอิศวรเป็นเจ้า .ทรงพระหัตถ์ขาลูบที่พระอุระ สลัดออกไปก็เกิดเป็นพระอูมาภคคีขึ้น เป็นพระมเหสีของพระองค์ และทรงเล่าถึงการจะทรงสร้างโลกต่อไป พระอูมาภคคีทูลว่าแต่ลำพังพระองค์กับข้าพเจ้าจะสร้างโลกอันกว้างใหญ่เป็นการเหลือกำลังควรจะสร้างผู้ช่วยขึ้นก่อน พระอิศวรเป็นเจ้าทรงเห็นชอบด้วยจึงได้ทรงพระหัตถ์ขาลูบที่พระหัตถ์ขวาก็เกิดเป็นพระนารายณ์ขึ้น แล้วทรงพระหัตถ์ขาลูบพระหัตถ์ซ้ายก็เกิดเป็นพระพรหมธาดาขึ้น แล้วทรงสารถพระม้งสอจากอุทรบันดาลให้เป็นพื้นดิน และถอดจุฑาออกจากพระเกศาทรงบันดาลให้เป็นเขาพระสุเมรุราช และบันดาลให้เกิดธาตุทั้งปวงขึ้นในโลกโดยบริบูรณ์ ครั้นนั้นโลกก็ประกอบด้วยพืชและสรรพสัตว์เกิดขึ้นเป็นอันมาก”

(ตำราพรหมชาติสำหรับประชาชน, 2556, น.22)

“เฉลิมไตรภพ” กลุ่มพระยาราชภักดี (ช้าง) และกลุ่มตำราโหราศาสตร์ยังปรากฏพระนางอามาควบคู่กับพระอิศวรซึ่งเป็นคติที่เน้นบทบาทของเทพเจ้าในฐานะผู้อำนวยความสะดวกแก่โลก “การปรากฏกายของพระอิศวรคู่กับพระอูมาเสมอ คตินี้อาจเป็นคติความเชื่อ

เรื่องพระอรรณนาวิศรที่พระอิศวรต้องคู่กับพระอุมาเพื่อการสร้างสรรคสิ่งต่างๆ ที่ต้องอาศัยพลังทั้งสองด้านจากจักรวาล” (ธีระนันท์ วิชัยดิษฐ์, 2558, น.165) คติดังกล่าวเห็นได้จากคัมภีร์ของพราหมณ์ เช่น *คิเวปุราณะ พุทธาทารมยกะ อุปนิษัท* ที่ให้ความสำคัญสองด้านของเพศชายและหญิงในแง่ความอยู่รอดและความสมบูรณ์

ความคิดดังกล่าวเห็นชัดขึ้นในกลุ่มพระยาราชภักดี (ช้าง) เมื่อพระอิศวรทรงถอดปิ่นแล้วปักลงบนแผ่นดินจนเกิดเขาพระสุเมรุและสรรพสิ่ง เช่น ป่า แม่น้ำ ราชอาณาจักรอาหาร ดินน้ำ ลมไฟ แผ่นดิน ป็นเป็นสัญลักษณ์ของอวัยวะเพศชายซึ่งยกย้ายมาจากคิวลึงค์ซึ่งเป็น “บ่อเกิดน้ำเชื้อแห่งอาตมอันเป็นแก่นแท้ของจักรวาลทั้งหมด” (Pattanaik, 1997, p.91) แผ่นดินเป็นสัญลักษณ์ของเพศหญิง ยกย้ายมาจากโยนี หรือโยนิ - ภาควัซึ่งเป็นฐานรองรับลึงค์ คิเวกับคักตินีเองเมื่อรวมกันแล้วทำให้การปรากฏของสิ่งต่างๆ เกิดขึ้นได้ (เรื่องเดียวกัน, น.91) การใช้ปิ่นปักแผ่นดินจนเกิดสรรพสิ่งบนโลกจึงเป็นสัญลักษณ์ให้เห็นความสำคัญของคติสองด้านจากเพศ โดยนัยนี้เพศเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ การร่วมเพศคือการสร้างความอุดมสมบูรณ์ ให้งอกเงย การปรากฏพระอิศวรคู่กับพระนางอุมาและการใช้สัญลักษณ์พระอิศวรทรงใช้ปิ่นปักแผ่นดิน จึงสื่อถึงโลกและสรรพสิ่งเกิดขึ้นได้เพราะการร่วมมือกันของเทพบิดรและเทพมารดร

2.1.2 บทบาทในการสนับสนุนชีวิตมนุษย์

“เฉลิมไตรภพ” ทุกสำนวนไม่ได้กล่าวว่าเทพเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิดมนุษย์โดยตรง แต่ทุกสำนวนกล่าวไปทำนองเดียวกันว่า เทพเจ้าเป็นผู้อุปถัมภ์ชีวิตมนุษย์กลุ่มแรกที่ปรากฏตัวขึ้นในโลก ดังที่เทพเจ้ารองรับชีวิตมนุษย์ด้วยการสร้างธรรมชาติเพื่อให้มนุษย์กลุ่มแรกในโลกมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ การที่เทพเจ้า “ปรึกษาพร้อมกันทันที โลกสุขสวัสดิ์ ปถพีจะเนิ่นนานไป” (เฉลิมไตรภพ, 2545, น.12) ทำให้มนุษย์สามารถดำรงวงศ์วานต่อไปได้ เทพเจ้าจึงเป็นผู้สนับสนุนหรือรองรับกำเนิดมนุษย์ ดังความตอนหนึ่งในกลุ่มพระยาราชภักดี (ช้าง) ว่า

ปางอิศวรอุมา	พระพรหมธาดา
นารายณ์อันร่วมฤดี	
ทราบบพรหมยมเพศสตรี	เสวยจันปถพี
เกิดมีซึ่งบุตรนัดดา	
หนึ่งสัตว์ปฏิสนธินาน	สำหรับสุธา
ธัญญาภักขาผลามี	
ปรึกษาพร้อมกันทันที	โลกสุขสวัสดิ์
ปถพีจะเนิ่นนานไป	

(เฉลิมไตรภพ, 2545, น.12)

บทบาทเทพเจ้าสนับสนุนหรือรองรับกำเนิดมนุษย์ทำให้เห็นสัมพันธ์ภาพระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์ ความสัมพันธ์นั้นมนุษย์คล้ายหน่วยเล็กๆ ที่ต้องเกาะอิงอาศัยกับหน่วยใหญ่ เห็นได้ชัดเจนจาก “เฉลิมไตรภพ” กลุ่มตำราโหราศาสตร์ที่ “พระอิศวรทรงสำรอกพระมั่งสอออกจากอุทร บันดาลให้เป็นเป็นพื้นดิน...บันดาลให้เกิดธาตุทั้งปวงขึ้นในโลกโดยบริบูรณ์ ครั้นนั้นโลกก็ประกอบด้วยพืชและสรรพสัตว์เกิดขึ้นเป็นอันมาก” (พ. สุวรรณ, 2556, น.22) ซึ่งรองรับมนุษย์และสรรพสิ่งในเวลาต่อมา ความคิดดังกล่าวปรากฏในคัมภีร์ของพราหมณ์ เช่น *ปุระณะสุกตะ* เทพเจ้าทรงนำขึ้นส่วนของปุระณะซึ่งเป็น “มนุษย์คนแรกที่เป็นนิรันดร์ วิญญาณสูงสุด วิญญาณสากล หรือพรหม” (Dowson, 1978, p.249) มาสร้างธรรมชาติสำคัญในโลก

หากนำ “เฉลิมไตรภพ” ไปเชื่อมโยงกับตำนานพื้นบ้านไทยเรื่อง *นางโกลวดี* ซึ่งปรากฏความคิดคล้ายคลึงกัน จะพบว่า “ตำนานเรื่องนี้เน้นย้ำหลายครั้งว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกรวมทั้งมนุษย์เกิดจาก ‘พระเจ้า’ คือพระพุทเจ้าเป็นผู้สร้าง” (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547, น.187) ซึ่งชี้ให้เห็นความพยายามเปลี่ยนแนวคิดจากเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ไปเป็นพระพุทเจ้าตามบริบทของสังคมพุทธ แต่ใน “เฉลิมไตรภพ” แม้เทพเจ้ามิได้ให้กำเนิดมนุษย์โดยตรง แต่การทำให้มีงสเกิดเป็นแผ่นดินคือการรองรับหรือสนับสนุนกำเนิดมนุษย์ในช่วงเริ่มต้นให้มนุษย์ดำรง วงศ์วานต่อไปได้ นอกจากนี้เทพเจ้ายังถูกเสนอภาพแทนให้เป็นผู้ก่อปรด้วยพระกรุณาและเป็นเทพเจ้าตามแบบศาสนาพราหมณ์ที่ไม่ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นพุท

2.1.3 บทบาทในการวางรากฐานวัฒนธรรม

เมื่อมนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยอำนาจของเทพเจ้าที่นอกจากเทพเจ้าสร้างโลก ธรรมชาติ ตลอดจนการจัดระบบวัน เดือน ปี ฤดูกาล การเดินทางโคจรของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดาวพระเคราะห์แล้ว “เฉลิมไตรภพ” กลุ่มพระยาราชภักดี (ช้าง) และกลุ่มสุริยาศิธร ให้ภาพเทพเจ้าสร้าง “คัมภีร์” หรือ “ตำรา” เพื่อเป็น “ความรู้” ให้มนุษย์นำไปใช้เพื่อดำรงชีวิตอยู่ต่อไปด้วย และยังมีส่วนกำหนด “บุคลลพิเศษ” คือพราหมณ์ให้เป็นตัวแทนของเทพเจ้าในการนำความรู้จากคัมภีร์ไปเผยแพร่แก่มนุษย์ เทพเจ้าจึงเป็นผู้วางรากฐานทางวัฒนธรรมให้มนุษย์ในแง่ที่สร้างคัมภีร์หรือให้ความรู้ (ปัญญา) แก่มนุษย์เพื่อดำรงชีวิต นอกเหนือไปจากการสนับสนุนให้กำเนิดมนุษย์

ประเด็นเรื่องเทพเจ้าสร้างตำราให้มนุษย์นับเป็นการวางรากฐานวัฒนธรรมในช่วงแรกที่โลกอุบัติขึ้น “เฉลิมไตรภพ” กลุ่มพระยาราชภักดี (ช้าง) กล่าวว่า พระพรหมทรงสร้างคัมภีร์ไตรภพ (ตำราโหราศาสตร์) ว่าด้วยเทพพระเคราะห์และการทำนาย โดยบันทึกบนลานทองถวายพระอิศวร คัมภีร์เล่มนี้เองใน “เฉลิมไตรภพ” กลุ่มตำราโหราศาสตร์เรียกว่าคัมภีร์พระเวทธรรมศาสตร์ เป็นบทสำคัญของบัญญัติตำราโหราศาสตร์ซึ่งพระพรหมเอาไว้อธิบายสอนโลก คัมภีร์นี้มีความสำคัญจึงถูกส่งขอสุรขโมยไป ความรู้จากตำราพิเศษนี้จำกัดผู้สืบทอดว่าเป็นพราหมณ์ที่สามารถ “รู้เสกเป่ามนต์โองการ เทวะสถานชาญแจ้งจบ” (*เฉลิมไตรภพ*, 2545, น.29) และ “สั่งเวทย์รบอไปมา ตามตำราพระพรหมเมศวร” ได้ (เรื่องเดียวกัน, น.29) ความคิดดังกล่าวสืบเนื่องมาจากคติพราหมณ์ที่ความรู้ศักดิ์สิทธิ์มาจากการวิวรณ์ (revelation) หรือการ

เปิดเผยจากเทพเจ้า ตรงนี้สะท้อนความรู้ของมนุษย์มีจำกัดอันโยงไปสู่เป้าหมายเรื่องโมกษธรรม หรือการหลุดพ้นที่มีอาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากความรู้ชนิดที่หาขอบเขตมิได้ (อาตมวิทยา) หรือความรู้ “ตัวตน” ซึ่ง “ถือว่าเป็นความรู้อันสูงสุด (ปาวีวิทยา) เหนือกว่าความรู้ทุกอย่าง การที่จะรู้ตนอย่างแท้จริงได้จะต้องใช้การควบคุมตนที่อยู่ในตัวเราที่จมลึกอยู่กับผลประโยชน์และ จมลึกอยู่กับการสนองความต้องการของอารมณ์” (จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 2546, น.7) โดยนัยของพระพรหมสร้างตำราให้มนุษย์จึงมิใช่เพียงการวางรากฐานทางวัฒนธรรมเท่านั้น หากยังเน้นย้ำว่านอกเหนือจากด้านกายภาพที่มนุษย์อยู่รอดจากการพึ่งพาเทพเจ้าแล้ว ด้านความรู้สำหรับการหลุดพ้นจากความเป็นสิ่งมีชีวิตก็ยังต้องพึ่งพาเทพเจ้าอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ การวางรากฐานวัฒนธรรมของเทพเจ้านี้เองจึงมีลักษณะช่วยเหลือมนุษย์ทั้งด้านการดำรงชีวิตและการรอดพ้นทางจิตวิญญาณ

2.1.4 บทบาทในการควบคุมและคุ้มครองมนุษย์

“เฉลิมไตรภพ” ทุกสำนวนปรากฏบทบาทเทพเจ้าในการควบคุมและคุ้มครองมนุษย์ เทพเจ้ากระทำโดยการปกป้องและลงโทษ ซึ่งแยกอธิบายได้ดังนี้

เทพเจ้าในฐานะผู้ปกป้องมนุษย์ บทบาทของเทพเจ้าในฐานะผู้ปกป้องมนุษย์มักปรากฏในรูปเทพเจ้าปราบมารเพื่อสันติสุขของโลก เห็นได้จากตำนานนพเคราะห์กลุ่มตำราโหราศาสตร์ พระวิษณุวตารเป็นปลากรายปราบสังขอสูรที่ขโมยคัมภีร์พระเวทธรรมศาสตร์ไปจากพระพรหม และตำนานการเซ็นสังเวจเจ้ากรุงพาลี พระอิศวรทรงปราบอสูรมุลาชินีที่ทำให้สรรพสัตว์บนโลกเดือดร้อน ตำนานสองเรื่องมีลักษณะร่วมกันคือเป็นเรื่องราวของเทพปราบปรามอสูร สังขอสูรในตำนานนพเคราะห์ถูกสร้างภาพให้เป็นฝ่ายชั่วร้ายที่ริษยาและขี้ขโมย การขโมยของสังขอสูรสื่อถึงความสำคัญของคัมภีร์พระเวทธรรมศาสตร์ ซึ่งก็โยงมาสู่ตำราที่พราหมณ์ใช้ในโลกความจริงว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ การที่สังขอสูรพ่ายแพ้พระวิษณุสื่อสารว่าความศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าสามารถคุ้มครองโลกได้ในยามวิกฤติคับขัน

ในทำนองเดียวกับอสูรมุลาชินีในตำนานการเซ็นสังเวจเจ้ากรุงพาลีถูกสร้างภาพให้เป็นอสูรที่สร้างความเดือดร้อนแก่ผู้คน วิสุทธิ์ บุษยกุล (2520, น.64) ตีความเหตุการณ์พระอิศวรทรงเหยียบบ่าอสูรมุลาชินีว่า “พระบาทขวาที่เหยียบอยู่บนหลังอสูรนั้นหมายถึงการกำบังหรือลงดาตที่เป็นลักษณะทั่วไปที่คนทั่วไปต้องประสบ (ติโรภาว) ส่วนพระบาทซ้ายที่ยกขึ้นนั้นหมายถึงความอนุเคราะห์ (อนุกรห) หรือความกรุณาที่พระองค์มีต่อผู้ที่มีความภักดีในพระองค์” คติดังกล่าวพบในคัมภีร์ของพราหมณ์ เช่น *โกยิลปุราณะ* ที่พระอิศวรทรงร้ายรำและเหยียบบ่าอสูรมุลาคนินจนสิ้นฤทธิ์ การที่อสูรอันเป็นสัญลักษณ์แห่งมายาภาพและความโง่เขลาถูกพระอิศวรทำลายจึงย้ำภาพของเทพเจ้าในฐานะสภาวะแห่งความรู้หรือสัพพัญญูผู้ตรัสรู้ทุกอย่าง (omniscient) และมีอำนาจหาที่สุดมิได้ (omnipotent) ไปพร้อมๆ กับบทบาทเทพเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของโลกในยามวิกฤติคับขัน

เทพเจ้าในฐานะผู้ลงโทษมนุษย์ นอกจาก“เฉลิมไตรภพ”แสดงความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่พึ่งพาเทพเจ้าหรือเทพเจ้าปกป้องมนุษย์แล้ว ยังปรากฏเทพเจ้าในฐานะผู้ควบคุมมนุษย์ด้วย ดังในตำนานการเกิดอุกกาบาตและม้าสีดระกุล การที่นางอากาศจารี “ผิดวินัย” ด้วยการละเลยหน้าที่ถวายทิพย์โอชาแด่พระอิศวรในโลกตำนาน เทียบได้กับโลกความจริงที่มนุษย์ละเลยต่ออำนาจเหนือธรรมชาติหรือไม่ยอมรับเทพเจ้า ดังนั้นเทพเจ้าจึงลงโทษด้วยการ “สาป” และ “ตัดผม” นางอากาศจารี ซึ่งเทียบได้กับมนุษย์ถูกลงโทษโดยต้องประสบกับเคราะห์ภัยธรรมชาติอันเนื่องมาจากการไม่ยอมรับในอำนาจเหนือธรรมชาติหรือเทพเจ้า การที่เทพเจ้าลงโทษนางอากาศจารีเพื่อให้สำนึกในหน้าที่ซึ่งเทียบได้กับการสร้างสำนึกให้มนุษย์ยอมรับในอำนาจเหนือธรรมชาติ

อุกกาบาตที่ทำให้คนและสัตว์ล้มตายอันเกิดจากนางอากาศจารีถูกลงโทษเพราะลืมถวายทิพย์โอชาแด่พระอิศวรนั้น ในแง่หนึ่งอธิบายได้ว่านางอากาศจารีคือบุคลาธิฐานของมนุษย์ที่ละเลยหน้าที่แล้วถูกลงโทษ การลงโทษด้วยการตัดผมเป็นการกระทำเชิงสัญลักษณ์เนื่องจาก “ผมบนหัวมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับจิตวิญญาณในตัวบุคคล (individual spirit) หรือเป็นพลังสำคัญของบุคคล ตรงนี้จึงทำให้เกิดประเพณีการไว้ผมยาว” (Tresidder, 2000, p.18) การตัดผมนางอากาศจารีจึงตีความได้ว่าเป็นการทำลายจิตวิญญาณหรือพลังด้านบวก ภัยอุกกาบาตที่เกิดจากนางสะท้อนความคิดว่าภัยธรรมชาตินอกจากเกิดขึ้นตามธรรมชาติส่วนหนึ่งเกิดจากมนุษย์ซึ่งมนุษย์ต้องมีส่วนรับผิดชอบ การละเลยหน้าที่ของนางอากาศจารีสะท้อนความคิดในสังคมที่มนุษย์มีวิทยาการเพียงพอในระดับหนึ่งและไม่ได้ฝากความหวังของชีวิตทั้งหมดไว้กับเทพเจ้า ความคิดในตำนานจึงมักแสดงออกในลักษณะความขัดแย้งระหว่างฟ้า (เทพเจ้า) กับดิน (มนุษย์) ซึ่งมักลงเอยด้วยความพ่ายแพ้ของมนุษย์

การสาปนางอากาศจารีไม่มีเงื่อนไขทางพ้นคำสาปจากการปล่อยอุกกาบาตโดยตรง แต่เงื่อนไขแก้คำสาปอยู่ตรงที่ม้า ซึ่งเกิดจากมวยผมของนางสามารถหลุดพ้นคำสาปได้ เช่น ซ่อผมของนางอากาศจารีที่พระนางอุมาทรงสร้างเป็นม้าน้ำจะหลุดพ้นคำสาปได้เมื่อ “เมื่อยผู้สองอยู่สมาคม สมชาตินิยม ด้วยฤทธิแรงคำแหงหาญ” (เฉลิมไตรภพ, 2545, น.47) ความคิดนี้เทียบได้กับ *คัมภีร์นารายณ์สิบปาง* สำนวนอยุธยา เมื่อนางลาได้สมสู่กับม้าพลาหกจนเกิดม้าอัสดร จากนั้นจึงถูกฤษีฆ่าแล้วพ้นคำสาป การสาปในแง่จึงมิใช่การมุ่งลงโทษเพียงอย่างเดียว แต่ยังเอื้อประโยชน์กลับในแง่ความสมบูรณ์ของโลก ความคิดคู่ตรงข้ามระหว่าง “การลงโทษและการทำลาย” กับ “การถูกลงโทษและการได้รับ” จึงสะท้อนว่าการลงโทษหรือการสาปที่ให้ผลในลักษณะทำลายด้วยอุกกาบาต กลับได้รับการชดเชยด้วยการได้เผ่าพันธุ์ม้ามาทดแทน ในแง่บุคลาธิฐานของนางอากาศจารีถูกระบุว่าสาป จึงเป็นการลงโทษ (การตัดผม-การปล่อยอุกกาบาต) หรือการจัดระเบียบบางอย่าง โดยผลของการถูกลงโทษ (การถูกตัดผม-อุกกาบาตทำลายมนุษย์และสัตว์) ทำให้ได้รับการชดเชยสิ่งที่เสียไป (ผม-ชีวิตมนุษย์และสัตว์) ด้วยการได้บางอย่างมาทดแทน (เผ่าพันธุ์ม้า) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ “การสาปมีส่วนในการยกระดับบุคคล” (curse pertaining to the elevation of person) (Randhawa, 1960, p.59)

เพราะผลของการสาปคือความสำนึกของนางอาจารย์ที่ต้องไม่ละเลยหน้าที่ต่อเทพเจ้าในครั้งต่อไป

2.1.5 บทบาทในการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ-มนุษย์-สัตว์

นอกจากบทบาทของเทพเจ้าในฐานะผู้สร้าง ผู้ให้กำเนิด ผู้วางรากฐานวัฒนธรรม ผู้ช่วยปกป้องและควบคุมมนุษย์แล้ว ตำนานนพเคราะห์ใน “เฉลิมไตรภพ” ทุกสำนวนยังสื่อให้เห็นว่าเทพเจ้าสถิตในธรรมชาติหรือเป็นธรรมชาติเองด้วย ดังที่เทพเจ้าอาจปรากฏในรูปของธรรมชาติทั่วไป หรือจำแลงกายอยู่ในร่างของสัตว์เทพหรือสัตว์อวตาร

ตำนานนพเคราะห์ใน “เฉลิมไตรภพ” ทุกสำนวนกล่าวไปในทำนองเดียวกันว่าเทพเจ้านำสัตว์มาสร้างเป็นเทพพระเคราะห์ ดังเช่น “หกสัตว์กายแหกแตกฉาน เป็นธูลีการประสานประสมกลมดี ห่อผ้าเสาวพัตรแดงศรี พรหมน้ำพิธิ สามทีกี่เป็นเทวา” (*เฉลิมไตรภพ*, 2545, น.17) เทพจึงสร้างเทพด้วยกันให้แทรกซึมอยู่ในธรรมชาติ หรือกล่าวได้ว่า เทพเจ้าปรากฏอยู่ในรูปของธรรมชาติทั่วไป การที่เทพพระเคราะห์สถิตในดาวพระเคราะห์จึงสะท้อนถึงสภาวะของเทพเจ้าที่ทรงสถิตอยู่ในธรรมชาติ ตรงนี้มาจากคตินพราหมณ์ที่มีได้มองเทพเจ้าเป็นเพียงผู้สร้าง แต่เทพเจ้ายังแทรกซึมอยู่ในสรรพสิ่งตามธรรมชาติ เช่น *ภควัทคีตา* พระกฤษณะทรงกล่าวว่า “อะไรก็ตามที่เป็นเมล็ดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต เราคือสิ่งนั้น โอ้อรชุน ไม่มีสิ่งมีชีวิตหรือสิ่งไม่มีชีวิตใดจะสามารถปรากฏได้โดยปราศจากเรา” (Seshagiri Rao, 2000, p.27) ตรงนี้เป็นคตินพราหมณ์ที่เห็นใน “เฉลิมไตรภพ” ทุกสำนวนในแง่ที่ธรรมชาติคือเทพเจ้า มนุษย์จึงต้องเคารพธรรมชาติรอบตัว ตัวบทจึงให้ความสำคัญแก่ธรรมชาติ เช่น ชาวบ้านตีเกราะเคาะไม้ทำบุญเพราะตระหนักถึงบุญคุณและความสำคัญของพระอาทิตย์พระจันทร์ การเห็นความสำคัญในสังข์และที่มาของม้าสีกระดุก การเซ่นสังเวยเจ้ากรุงพาลี ฯลฯ แม้ความคิดเรื่องการเคารพธรรมชาติเหล่านี้จะเป็นมนุษยทัศน์ร่วมของความคิดตะวันออก แต่ก็เห็นได้ว่า “การเคารพและยอมรับความมีอยู่ของเทพเจ้าในธรรมชาติก็คือความคิดของพราหมณ์ในการพูนรักษาและป้องกันความสัมพันธ์อันกลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเอาไว้” (Dwivedi, 2000, p.5)

นอกจากเทพเจ้าปรากฏในรูปของธรรมชาติทั่วไปแล้ว ยังจำแลงอยู่ในร่างของสัตว์เทพหรือสัตว์อวตารด้วย จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่าง “เทพเจ้า” ในรูปของ “สัตว์” กับ “มนุษย์” เห็นชัดในเหตุการณ์พระนารายณ์อวตารเป็นปลากรายปราบสังข์อสูร สะท้อนสัมพันธ์ภาพระหว่างเทพเจ้ากับสัตว์อย่างแน่นแฟ้นผ่านการที่เทพเจ้า “เลือกกลายเป็นสัตว์” (theriomorphic form) โดยอวตารเป็นปลากรายปราบสังข์อสูรและนำคัมภีร์พระเวทกลับคืนพระพรหมา ซึ่งคัมภีร์พระเวทนี้จะถูกนำไปใช้สอนมนุษย์ต่อไป ตรงนี้แสดงให้เห็นแต่แรกว่าเทพเจ้ากับธรรมชาติไม่ได้แยกขาดจากกัน แต่เป็นสิ่งเดียวกันที่ขยายออกไปในรูปของสิ่งมีชีวิตคือสัตว์ และยังคงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ในความสัมพันธ์แบบเดิมเพียงแต่ปรับรูปใหม่จากธรรมชาติเป็นสัตว์ (อวตาร) นอกจากนี้ในเหตุการณ์เทพเจ้าสร้างเทวดารักษาพระเคราะห์ พระอิศวรทรงนำสัตว์ชนิดต่างๆ มาเสกเป็นเทพพระเคราะห์เพื่อรักษาดาวพระเคราะห์ และ

“เมื่อเสร็จขุบเนาวเทพทิพมนต์ จักรวาลมณฑล เป็นหลักพิภพนาถา” (เฉลิมไตรภพ, 2545, น.21) ดาวเทพพระเคราะห์จึงเป็นที่พึ่งและมงคลแก่โลกซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษย์ อีกต่อหนึ่ง ความสัมพันธ์นี้เป็นเครือข่าย เล็กๆ ที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่าง “เทพเจ้า” ในรูปของ “สัตว์” กับ “มนุษย์” ในแง่ที่เทพเจ้าเป็นตัวเชื่อมร้อยความสัมพันธ์แบบกลมกลืน ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ (เทพพระเคราะห์) หรือมนุษย์กับธรรมชาติ เทพพระเคราะห์ที่ปกป้องมนุษย์ก็คือสัตว์ที่แปรรูปมา ดังนั้นการเคารพเทพพระเคราะห์ก็คือความสำนึกในธรรมชาติที่มองว่าสัตว์คือเพื่อนเกื้อกูล สอดคล้องกับคติพราหมณ์ เช่น มนุสมฤติ ยาชญวัลภยสมฤติ ที่มองเห็นความสำคัญของสัตว์ในฐานะผู้อยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างกลมกลืน เหล่านี้สะท้อนสัมพันธ์ภาพระหว่างคนกับสัตว์หรือธรรมชาติแบบองค์รวม

ความสัมพันธ์ระหว่าง“เทพเจ้า” ทั้งในรูปเทพเจ้าและธรรมชาติ กับ “มนุษย์” จึงทำให้เกิด “ธรรม” สำหรับการอยู่ร่วมกันขึ้น “เฉลิมไตรภพ” สะท้อนความคิดดังกล่าวผ่านการที่มนุษย์เคารพและสำนึกในคุณค่าของสัตว์และธรรมชาติที่เป็นปฐมแห่งเทพพระเคราะห์ มนุษย์เคารพเจ้ากรุงพาลีซึ่งเป็นบุคลาธิษฐานของระบบนิเวศทางธรรมชาติ มนุษย์เห็นความสำคัญของเผ่าพันธุ์ม้าสี่ตระกูลและสวัสดิมงคลของสังข์ ฯลฯ ตรงนี้สอดคล้องกับคติพราหมณ์คือธรรมในที่นี้คือ “สรว - ภูต - หิตา” (the welfare of all beings) ซึ่งเป็นมาตรฐานทางจริยธรรมอันสูงสุดที่เน้นผลประโยชน์ของธรรมชาติแวดล้อม (common good) ให้อยู่เหนือผลประโยชน์ของปัจเจก (private good) หรือกล่าวได้ว่าเป็นแนวคิด “ความเอาใจใส่ต่อผู้อื่น” (caring for others) (Dwivedi, 2000, p.12) จะเห็นได้ว่าภายในความสัมพันธ์ที่มนุษย์พึ่งพาเทพเจ้ามีความสัมพันธ์อีกชุดหนึ่งซ่อนอยู่ นั่นก็คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (เทพเจ้า) นั่นเอง

2.2 การขุบชีวิตและความเป็นอมตะก : แนวคิดปรมาตมัน

ตำนานนพเคราะห์ใน “เฉลิมไตรภพ” ทุกสำนวนกล่าวไปในแนวเดียวกันว่า พระอิศวรทรงนำสัตว์ต่างๆ มาประกอบพิธีแล้วขุบชีวิตขึ้นใหม่ให้เป็นเทวดาพระเคราะห์ เช่น พระอาทิตย์เกิดจากราสีห์ 6 ตัว ส่วนเรื่องความเป็นอมตะปรากฏในตำนานที่มาของรูปลักษณ์ราหู พระอิศวรมีน้ำอมฤตหรือน้ำทิพย์ที่กินแล้วไม่ตาย น้ำอมฤตเป็นน้ำทิพย์เดียวกับที่พระอิศวรทรงใช้ขุบเทวดาพระเคราะห์ และราหูขโมยกินแล้วไม่ตายแม้จะถูกเทพาวุธทำร้าย น้ำอมฤตจึงมีนิยามเหมือนที่ Dowson (1978, p.12) กล่าวว่า “AMRITA. ‘Immortal.’ A god. The water of life.” ซึ่งเผยให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างน้ำชีวิต เทพเจ้า และความเป็นอมตะ

ความคิดดังกล่าวโยงมาจากแนวคิดเรื่องปรมาตมันและอาตมันของศาสนาพราหมณ์ เทพเจ้าคือปรมาตมันหรือวิญญาณสากล (universal soul) ซึ่ง “ไม่ได้ถูกจำกัดหรือผูกพันอยู่กับสิ่งใด เป็นภาวะอมตะ เป็นอยู่ด้วยตัวเอง ไม่มีการเกิดและไม่มีการตาย” (เจษฎา ทองรุ่งโรจน์, 2557, น.82) ส่วนสรรพชีวิตคืออาตมันหรือชีวาตมันอันเป็นเชื้อชีวิตจากเทพเจ้าซึ่ง “ถูกจำกัดด้วยร่างกายที่มีการแตกดับจึงได้รับความทุกข์ยากลำบากต่างๆ จากการเวียนว่ายตายเกิดของร่างกายไปในภพชาติใหญ่น้อยต่างๆ อย่างไม่มีวันจบสิ้น” (เรื่องเดียวกัน, น.82) โดยนัยนี้การกำหนดให้พระอิศวรทรงเป็นเจ้าของน้ำอมฤตจึงสื่อสารว่าเทพเจ้าอยู่ในสภาวะสมบูรณ์ เป็น

นิรันดรหรือไม่ตาย ผ่านการครอบครองสัญลักษณ์ของสภาวะนั้นได้ เห็นได้ชัดเมื่อพระอิศวรทรงปราบอสูรมุลาชินีด้วยการ “เผยทวารอามฤตวารี ดับซึ่งอัคคี ยักซึกี่ม้วยวายปราม” (เฉลิมไตรภพ, 2545, น.51) แสดงว่าน้ำอมฤตหรือสภาวะนิรันดรสถิตอยู่ในร่างของเทพเจ้าอยู่แล้ว ดังนั้นกรณีที่เกิดจาก “วารีพิธิสาปสรรพ์ รดเสกเป่าพลัน ห่อนั้นก็เป็นเหว” (เรื่องเดียวกัน, น.20) รวมถึงสรรพชีวิตเกิดขึ้นได้จากการชุบชีวิตของพระอิศวรจึงสมเหตุสมผลในแง่ที่ภาวะสมบูรณ์สามารถเติมภาวะที่ว่างเปล่าหรือขาดพร่อง

ดังนั้นการที่พระอิศวร “เผยทวารอามฤตวารี ดับซึ่งอัคคี ยักซึกี่ม้วยวายปราม” (เรื่องเดียวกัน, น.51) และขณะเดียวกันก็นำน้ำอมฤตชุบสัตว์เป็นเทพพระเคราะห์ จึงเป็นอนุภาคที่ได้อิทธิพลมาจากแนวคิดเรื่องปรมาตมัน-อาตมัน ความคิดเรื่องการชุบชีวิตมาจากความคิดหลักเรื่องความเป็นอมตะ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความเป็นอมตะซึ่งเป็นเรื่องของปรมาตมันทำให้เกิดความคิดเรื่องการให้ชีวิตใหม่จากเทพเจ้าซึ่งเป็นเรื่องของอาตมัน ความคิดระหว่างการชุบชีวิตกับความเป็นอมตะจึงสัมพันธ์กันในแนวคิดเดียวกันคือเทวนิยม นอกจากนี้การชุบชีวิตและความเป็นอมตะของเทพเจ้ายังสะท้อนไปถึงสถานะของเทพเจ้าในฐานะสัญลักษณ์แห่งผู้สร้างและความอุดมสมบูรณ์ด้วย

3. คติพุทธใน “เฉลิมไตรภพ”

คติพุทธศาสนาที่ปรากฏชัดใน “เฉลิมไตรภพ” มี 3 ลักษณะ ได้แก่ ความคิดเรื่องโลกมีวิวัฒนาการแต่ไม่เที่ยง ความคิดเรื่องกำเนิดมนุษย์ และความคิดเรื่องการไม่สามารถหาปฐมเหตุของโลกและมนุษย์ได้

3.1 ความคิดเรื่องโลกมีวิวัฒนาการ แต่ไม่เที่ยง

การเกิดขึ้นของโลกมีลักษณะวิวัฒนาการคือสรรพสิ่งในโลกล้วนเจริญขึ้น “เฉลิมไตรภพ” กลุ่มพระยาราชนิกิตี (ข้าง) และกลุ่มตำราโหราศาสตร์ เล่าว่าเมื่อโลกถูกทำลายไปก็บังเกิดฝนจากนั้นเกิดลมพัดน้ำแห่งวดจนกลายเป็นแผ่นดิน เทพหัสวิไสยและเทพสุนทราได้จุติจากสวรรค์ลงมาเกิดเป็นพสุธาและคงคา จากนั้นจึงบังเกิดธาตุทั้งสามตามมา ตรงนี้จะเห็นว่าโลกค่อยๆ ก่อตัวขึ้นใหม่หลังจากถูกทำลาย เริ่มจากฝนดับไฟซึ่งเป็นเครื่องหมายของการชำระล้างหรือเปลี่ยนผ่านจากโลกเก่าสู่โลกใหม่ ลมทำหน้าที่สร้างแผ่นดินโลกให้มีขึ้น ต่อมาจึงเกิดธาตุสำคัญเพื่อหล่อเลี้ยงโลก ในช่วงนี้เป็นแนวคิดวิวัฒนาการของพุทธศาสนาที่มองว่าโลกเกิดขึ้นตามกระบวนการทางธรรมชาติ

เมื่อโลกก่อตัวขึ้นในระดับหนึ่งแล้วก็ปรากฏธรรมชาติสำคัญตามมา เช่น ภูเขา แม่น้ำ ป่าไม้ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ฯลฯ ซึ่งเป็นผลงานรังสรรค์ของเทพเจ้า ช่วงการเกิดขึ้นของสรรพสิ่งในโลกนี้จึงมาจากเทพเจ้า ทว่า “เฉลิมไตรภพกลุ่มพระยาราชนิกิตี (ข้าง) กล่าวชัดว่าก่อนการเกิดขึ้นของบทบาทเทพเจ้าธรรมชาติสำคัญอย่าง “วาโยแลปลถวี เป็นธรณีด้วยวาริน ตรีธาตุให้เพิ่มภิญโญชนโดยหมาย” (เฉลิมไตรภพ, 2545, น.9) คือธาตุสำคัญสำหรับหล่อเลี้ยงโลกได้

เกิดขึ้นมาก่อนเทพเจ้าแล้ว อีกทั้งโลกค่อยๆ ก่อตัวขึ้นได้เองตามกระบวนการทางธรรมชาติ โดยปราศจากบทบาทของเทพเจ้า ดังความว่า

ครันสิ้นเชื้อเพลิงก็ดับ	ร้อนระงับด้วยพืลอม
ละอองเฝ้าธุลีปะทม	วายุพัดกระพือเวียน
แน่นกลุ่มประชุมชิด	แน่นสนิท่างงเวียน
พระพายพัดระหัดเหียน	ค่อยพอกเพิ่มติดเติมไป
หากจะเกิดภพจักรวาล	ลมบันดาลตามนิสสัย
พัดเพิ่มเฉลิมไป	มณฑลใหญ่ยี่สิบวา
	(เรื่องเดียวกัน, น.9)

เหตุการณ์ไฟล้างโลกจนกระทั่งโลกวิวัฒน์ขึ้นตามกระบวนการทางธรรมชาติอิงกับคติ พุทธศาสนา คัมภีร์พุทธศาสนาหลายเล่มแสดงให้เห็นว่านอกจากไฟประลัยกัลป์แล้ว ยังปรากฏ น้ำและลมประลัยกัลป์ล้างโลกด้วย โดยไฟประลัยกัลป์ทำลายจักรวาลมากกว่าน้ำประลัยกัลป์ และลมประลัยกัลป์ เหตุการณ์ไฟล้างโลกปรากฏชัดเจนในอภินิหารนิเทศของคัมภีร์วิสุทธิมรรค (2546, น.192-195) ที่กล่าวถึงไฟประลัยกัลป์ว่ามาจากดวงอาทิตย์ 7 ดวงเผาผลาญไปถึงพรหม ชั้นอาภัสสรแล้วจึงหยุด ไฟล้างโลกเป็นกระบวนการธรรมชาติดีสนับสนุนให้เห็นอนิจจลักษณะ ของโลก ทั้งยังเป็นสัญลักษณ์แห่งการเปลี่ยนผ่านของสัตว์โลกที่ต้องหมุนเปลี่ยนไปเป็นสภาพ ใหม่ในโลกใหม่ตามศีลธรรมที่มีอยู่เดิม “เฉลิมไตรภพ” เล่าว่าก่อนไฟล้างโลกเทพหัตวิไลและ เทพสุนทรที่ตั้งจิตอธิษฐาน

ร่วมทิพพิมาน	อยู่สุขสำราญ	จำศีลภาวนา
เทพหัตวิไล	ตั้งใจเจตนา	เป็นพสุธา
นำหน้าโพธิญาณ		
อัปสรสุนทร	เป็นพระคงคา	กว่าได้นิพพาน
พอสันอันตรากัป	โลกยับเพลิงผลาญ	มนุษย์สัตว์เดรณ
ไม้เขาเฝ้าธุลี		

(เฉลิมไตรภพ, 2545, น.9)

เจตนาหวังนิพพานอันแสดงออกด้วยการพลีชีพของเทพหัตวิไลและเทพสุนทรไป เป็นธรรมชาติดินน้ำเพื่ออุปถัมภ์สัตว์โลกสัมพันธ์กับเหตุการณ์ไฟล้างโลก กล่าวคือ การพลีชีพ ของเทพทั้งสองคือการสังเคราะห์ตนเองเพื่อนำตนไปสู่นิพพานอันเป็นเป้าหมายที่ทั้งสอง ประารถนา นำสังเกตว่าการลำดับเนื้อหาให้ไฟล้างโลกเกิดขึ้นตามหลังการพลีชีพ สนับสนุนให้ เห็นความไม่เที่ยงของโลกคู่ขนานไปกับความมุ่งมั่นของสัตว์โลกที่มุ่งมั่นยกระดับตนเพื่อ เปลี่ยนไปเป็นสภาพที่ดีกว่าตรากฎนิพพาน หากมองเชิงพุทธธรรมว่าไฟล้างโลกเป็น อภุศลกรรมดั่งที่พระสัทธัมมโชติกะภิกษุชาวพม่าผู้รจนาคัมภีร์ปรมัตถโชติกะ อธิบายว่า

“เพราะราคะนั้นร้อนเหมือนเปลวไฟ ฉะนั้นสมัยใดสัตว์ทั้งหลายมีสันดานหนาแน่นด้วยราคะ สมัยนั้นโลกจึงพินาศด้วยไฟ” (พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, 2540, น.134 อ้างใน อติศักดิ์ ทองบุญ, 2552, น.141) ไฟล้างโลกที่เกิดขึ้นตามวาระของกระบวนการทางธรรมชาติดังนี้จะเป็น สัญลักษณ์เตือนสัตว์โลกให้เห็นความอนิจจังของโลกไปพร้อมๆ กับการเร้าให้เห็นความปรารถนาที่จะหลุดพ้น

วิวัฒนาการของโลกตามกระบวนการทางธรรมชาติดีแสดงให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ในแต่ละช่วงของธรรมชาติ เห็นได้จากภาพใหญ่ของเรื่องที่โลกถูกทำลายและก่อตัวขึ้นใหม่ สันนิษฐานต่อไปได้ว่าโลกย่อมถูกทำลายต่อไปอีก ความไม่แน่นอนของโลกยังทำให้สัตว์โลกมีความไม่แน่นอนตามไปด้วย ดังที่หัตถิวิไลและนางสุนทราต้องเปลี่ยนสภาพไปตามวาระ จากเดิมเคยเกิดเป็นพ่อแม่ของอาทิตย จันทร และราหู ต่อมากลายเป็นเทพ และท้ายที่สุดกลายเป็นธรรมชาติ โลกจึงเป็นความคิดตามแบบที่พระพุทธเจ้าตรัสใน *ปโลกสูตร* (18/101) ว่า “ดูกร อานนท์ สิ่งใดมีความแตกสลายเป็นธรรมดา นี้เรียกว่าโลกในอริยวินัย” ภาวะดังกล่าวถูกย้าว่า “เป็นธรรมดา” ซึ่งทำให้เห็นต่อไปว่าการสิ้นสุดของโลกรวมถึงการตายของคนก็เป็นเรื่องธรรมดา การประสพหายนะของโลกและชีวิตจึงมิใช่สิ่งใหม่ที่ได้ประสพ หากเป็นสภาวะเดิมที่ถูกทำให้ชัดเจนขึ้นในแต่ละครั้งเท่านั้น

ความคิดเรื่องโลกใน “เฉลิมไตรภพ” ที่แสดงให้เห็นตั้งแต่การเกิดขึ้นและการแตกดับอันเป็นกระบวนการทางธรรมชาตินั้น สะท้อนความคิดของพุทธศาสนาที่มองว่าธรรมชาติดูอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของความเป็นสาเหตุ ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ แต่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ โลกจึงเป็นไปตามกระบวนการทางธรรมชาติ และความเปลี่ยนแปลงของโลกคือธรรมดาของโลกและชีวิต

3.2 ความคิดเรื่องกำเนิดมนุษย์

“เฉลิมไตรภพ” ทุกสำนวนกล่าวถึงเรื่องมนุษย์คนแรกเกิดมาจากพรหม แต่ละสำนวนเล่าไปในทางเดียวกันว่า เหล่าพรหมคณะหนึ่งลงมากินจวนดินบนโลกจนให้กำเนิดบุตรและต่อมากลายเป็นมนุษย์บนโลก ก่อนที่พรหมจะลงมากินจวนดินมีสภาพเป็นพรหมโดยสมบูรณ์ เมื่อลงมากินจวนดินแล้วจึงมีสภาพคล้ายมนุษย์เพราะพรหมมีอาการ “ดั้นร่นด้นดาน” เหมือนมนุษย์ยามคลอດบุตร พรหมคณะนี้จึงมีลักษณะกึ่งชาวฟ้าชาวดินเพราะมาจากฟ้าโดยไม่มีการจุติ (ตาย) บุตรธิดาของเหล่าพรหมที่เกิดจากการคลอດจึงเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์

เจ็ดพรหมนิมรสโอชา	แปลงเป็นกัลยา
ลงสู่สุธาเจ็ดองค์	
ถึงดินกินตามประสงค์	อ้อมยากลุ่มหลง
ขอบรสวายไผ่ฝืน	
ฝ่ายเทพนางฟ้าพากัน	จุติจากสวรรค์
เข้าครรรค์เจ็ดนางปางหมาย	

เน้นมาบุตรทั้งหลาย	พร้อมเบญจร่างกาย
ทวติงสเนาวทวาร	
กอบจัตตุธาตุนิหาร	ดินรตนดาน
นงคราญก็คลอตบุตรา	
เป็นมนุษย์บุรุษเอกา	หญิงหกกลยา
เป็นพรรณพิชสีบงศ์	
เจริญวัยใหญ่ยิ่งทุกองค์	สืบสุริยวงศ์
บุตรหลานเหลนเหลือหลาย	

(เฉลิมไตรภพ, 2545, น.10-11)

“เฉลิมไตรภพ” ได้เค้าความคิดมาจากคติพุทธศาสนา ความคิดที่เห็นจากเนื้อความคือ มนุษย์เกิดมาจากพรหม มนุษย์มีความสัมพันธ์กับฟ้าในแง่ที่เกิดมาจากฟ้า หรือมนุษย์เป็น ลูกเทวดา สอดคล้องกับศิราพร ณ ถลาง (2539, น.69) ที่ได้ศึกษาตำนานการสร้างโลกแล้ว พบว่าแบบเรื่องเทวดาลงมากินจวนดิน “ไม่กล่าวถึงการสร้างโลก หรือเรียกว่าไม่มีผู้สร้าง (non-creator type) เน้นกำเนิดมนุษย์ว่าเป็นลูกหลานของเทวดาหรือพรหมที่ลงมากินจวนดินหอม แล้วกลับสวรรค์ไม่ได้” แต่หากพิจารณาถึงลงไปตามแนวคิดของพุทธศาสนา ความคิดเรื่อง ลูกเทวดาหรือลูกฟ้ายังมีใช้สาระสำคัญของกำเนิดมนุษย์ในพุทธศาสนา

สาระสำคัญของมนุษย์เกิดมาจากพรหมสื่อสารว่า “มนุษย์ไม่ได้เกิดจากเทพเจ้า” เพราะพรหมในพุทธศาสนาเป็น “สัตว์โลก”² คือสิ่งมีชีวิตประเภทหนึ่งซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญของ พุทธศาสนาที่ใช้หักล้างความคิดเรื่องมนุษย์มาจากเทพเจ้าและระบอบวรรณะของศาสนา พราหมณ์ ความคิดดังกล่าวอ้างหลักฐานได้จากอัครคัมภีร์ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงหักล้างความ เชื่อเรื่องเทพเจ้าให้พราหมณ์ว่าเสฏฐะและพราหมณ์กราทวาจะได้ประจักษ์ กล่าวคือ การเกิด จากพรหมในเบื้องต้นถือว่ามนุษย์มีสิ่งที่เกิดขึ้นลอยๆ หรือเป็นปริศนาลึกลับที่ต้องรอการ วิวรรณ์ (revelation) จากเทพเจ้า หากกำเนิดมนุษย์มี “ที่มา” หรือ “เหตุ” แห่งการเกิด ที่มา หรือเหตุนี้เป็นกฎธรรมชาติของพุทธศาสนาที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตาซึ่งเป็นกฎเกี่ยวกับความเป็น สาเหตุและผลของสรรพสิ่ง เมื่อมนุษย์เกิดมาก็เกิดมาจากการ “คลอດ” ของนางพรหมซึ่งเป็น ผู้ให้กำเนิด ความคิดนี้จึงปฏิเสธความคิดเรื่องเทพเจ้าสร้างโลกและมนุษย์โดยให้เหตุผลใหม่ว่า มนุษย์เกิดมาจากโยนิของพรหม ทั้งยังเป็นการปฏิเสธเรื่องระบอบวรรณะของศาสนาพราหมณ์ ต่อไปด้วย คือเมื่อมนุษย์เกิดมาจากโยนิของพรหมแล้ว มนุษย์ทุกคนต้องเท่ากันเพราะล้วนเกิด มาจากที่ที่เดียวกัน

ที่น่าพิจารณาคือ สาเหตุที่ทำให้เกิดมนุษย์ เหตุการณ์ตามตำนานการสร้างโลกและ กำเนิดมนุษย์เล่าว่าเป็นเพราะเหล่านางพรหมกินจวนดินจึงตั้งครรรค์แล้วให้กำเนิดบุตร เหตุการณ์ดังกล่าวอิงกับคัมภีร์พุทธศาสนาอย่างอัครคัมภีร์ที่กล่าวถึงพรหมลงมากินจวนดิน จนรัศมีกายดับแล้วต่อมากลายเป็นมนุษย์บนโลก ความคิดพุทธศาสนาที่ซ่อนอยู่คือ “กิเลส

ค้นหาเป็นพาหะแห่งการเกิด” การกินจวนดินจนเกิดอาการ “อ้อมยากลุ่มหลง ขอบรสบววย ฝ่ฝืน” (เฉลิมไตรภพ, 2545, น.10) หมายถึงการเข้าไปครอบครองและหมกมุ่นกับกิเลสตัณหา ัญญา สังขพันธานนธ์ (2556, น.140-145) ได้ศึกษาพฤติกรรมการบริโภคในอัครัญญสูตร พบว่าการมองมนุษย์เป็นผู้บริโภคดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสมในพุทธศาสนา เนื่องจากการ บริโภคไม่เพียงแต่นำมาซึ่งตัณหา ความทะเยอทะยาน ความโลภ การสะสม และการแย่งชิง แต่ ยังส่งผลต่อสภาพแวดล้อมรวมถึงตัวผู้บริโภคด้วย ในแง่ผลต่อสภาพแวดล้อมเห็นได้จากโลก เริ่มแรกมีจวนดินหรือ “ปถุวิรส” ซึ่งสื่อถึงสภาพแวดล้อมที่สมบูรณ์ปราศจากมลภาวะ แต่เมื่อ มนุษย์เริ่มรู้จักการบริโภคทรัพยากรดังกล่าวก็ค่อยเปลี่ยนไปในสภาพที่เลวร้ายลง สอดคล้องกับ ตัวผู้บริโภคที่การบริโภคทำให้เกิดการเสื่อมถอยทางศีลธรรม “รัศมีกาย” ที่เป็นเหมือน สัญลักษณ์แห่งรัศมีธรรมได้ดับลงไป ลักษณะดังกล่าวเป็นวิภาษวิธีที่โต้ตอบระหว่างศีลธรรม ภายในของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมภายนอกทางธรรมชาติ “เฉลิมไตรภพ” กลุ่มตำราโหราศาสตร์ จะกล่าวถึงรายละเอียดเรื่องรัศมีกายดับเมื่อมีการบริโภค ดังว่า

“เมื่อนางพรหมทั้ง 7 กินจวนดินแล้ว เทพบุตรและเทพธิดาก็จุติลงมา เกิดในครรภ์นางพรหมทั้ง 7 นั้น แล้วนางพรหมทั้ง 7 นั้นจึงคลอดลูก เป็นชาย 1 คน เป็นหญิง 6 คน อันเป็นต้นวงศ์ที่สืบพืชพันธุ์มนุษย์ ครั้ง นั้นมนุษย์มีแสงกายสว่าง หาต้องอาศัยแสงสว่างจากดวงอาทิตย์และ ดวงจันทร์ไม่ ต่อเมื่อเสพยาหารที่หยาดชำระศีลที่กายจึงสูญสิ้นไป”

(พ. สุวรรณ, 2556, น.22)

การกินได้ลดทอนความเป็นพรหมลงไปจนทำให้มีอาการอ้อม ติดใจ ลุ่มหลง ไปจนถึง เจ็บปวดคล้ายมนุษย์ ตรงนี้ทำให้เกิดความคิดต่อไปว่าในเมื่อ “การกิน” สัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิต โดยตรง จึงสะท้อนว่าเป็นเรื่องยากที่มนุษย์จะแยกตัวเองออกจากกิเลส ดังนั้นการที่มนุษย์เกิด มาจากพรหมจึงไม่ใช่ภาพสวยงามที่มาจากพื้นที่สูงส่งทางศีลธรรมเท่านั้น

ความคิดเรื่องมนุษย์คนแรกเกิดมาจากพรหมใน “เฉลิมไตรภพ” จึงเป็นความคิดตาม พุทธศาสนาที่เห็นว่า “พรหม” ในที่นี้คือ “สัตว์โลก” ประเภทหนึ่ง มิใช่พรหมที่เป็นเทพเจ้าตาม แบบศาสนาพราหมณ์ ทั้งยังปฏิเสธว่ามนุษย์ไม่ได้เกิดมาจากเทพเจ้าหรือเป็นส่วนหนึ่งของเทพ เจ้า ความเป็นไปของมนุษย์เกิดจากการกระทำของตัวมนุษย์เอง

3.3 ความคิดเรื่องการไม่สามารถหาปฐมเหตุของโลกและมนุษย์ได้

เนื้อหาตำนานการสร้างโลกใน “เฉลิมไตรภพ” กลุ่มพระยาราชภักดี (ข้าง) ให้ภาพ ของสรรพสิ่งที่ค่อยๆ ก่อตัวขึ้นทีละน้อยตามความคิดวิวัฒนาการตามกระบวนการทางธรรมชาติ ในขณะที่ “เฉลิมไตรภพ” กลุ่มตำราโหราศาสตร์กลับกล่าวถึงเทวบันดาลหรือพลังสร้างสรรค์ จากเทพเจ้า ตรงนี้ทำให้เกิดคำถามว่าสิ่งใดเป็นปฐมเหตุของโลก ในแง่ของเทวบันดาลตามแบบ ศาสนาพราหมณ์ปรากฏชัดเจนว่าเทพเจ้าคือปฐมเหตุของโลก ทว่าความคิดวิวัฒนาการตาม กระบวนการทางธรรมชาติตามแบบพุทธศาสนากลับเป็นคำถามว่าอะไรคือปฐมเหตุของโลก

เมื่อพิจารณาแล้วพบว่าความคิดวิวัฒนาการตามกระบวนการทางธรรมชาติใน “เฉลิมไตรภพ” อยู่ในกรอบวิธีคิดของพุทธศาสนาคือมองว่าโลกไม่สามารถลดทอนลงไปจนหาปฐมเหตุของโลกได้ กล่าวคือ หากพิจารณากลุ่มสุริยาศาสตร์และกลุ่มพระยาราชภักดี (ข้าง) พบว่าแม้จะปรากฏบทบาทเทพเจ้าสร้างสรรพสิ่งในโลก แต่เทพเจ้าไม่ได้สร้างโลกโดยตรง เนื่องจากโลกก่อตัวขึ้นเองแล้วจึงปรากฏบทบาทของเทพเจ้าภายหลัง โลกที่ก่อตัวขึ้นเองขณะยังไม่ปรากฏบทบาทเทพเจ้าปรากฏเพียงแผ่นดินอันเกิดจากลมที่พัดน้ำแห่งจนวนด รวมถึงธาตุดิน และธาตุน้ำที่มาจากกาจติของเทพหิวิไสยและเทพสุนทราเท่านั้น ธรรมชาติในเบื้องต้นเหล่านี้ จึงดูเหมือนเป็นปฐมเหตุของโลกที่เกิดขึ้นได้เองตามกระบวนการทางธรรมชาติ ทว่าพิจารณาต่อไป ย่อมไม่ใช่แน่เพราะก่อนหน้าที่ไฟจะล้างโลกย่อมมีโลกเก่าอยู่ก่อนแล้ว เห็นได้จากแผ่นดินและผืนน้ำก็มาจากเทพหิวิไสยและเทพสุนทราผู้มาจากโลกเก่า นอกจากนี้เมื่อโลกก่อตัวในระดับหนึ่งก็มีเหล่าพรหมลงมาकिनวันดินซึ่งแสดงว่ามีโลกก่อนหน้า

ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่การปรากฏโลกเก่าซึ่งมีมาก่อนแล้ว ความคิดนี้จะทำให้สืบสาวหาโลกแห่งแรกสุดไม่ได้เพราะย้อนกลับไปก่อนที่โลกถูกทำลายก็มีชั้นพรหม ก่อนจะมีชั้นพรหมแสดงว่าต้องมีโลกก่อนหน้าสำหรับให้มนุษย์สั่งสมกุตกรรม หากมองว่าชั้นพรหมเป็นจุดเริ่มต้นของโลกก็จะตอบคำถามไม่ได้ว่าชั้นพรหมสร้างขึ้นจากสิ่งหนึ่งโดยสิ่งนั้นสร้างขึ้นจากอะไร หรือในอีกความหมายหนึ่งก็คือธาตุที่สร้างอาภัสสราพรหมเมื่อลดทอนลงแล้วสร้างขึ้นจากสิ่งใด ซึ่งสืบสาวย้อนหลังไปจนแรกสุดไม่ได้ เช่นเดียวกับโลกมนุษย์รู้เพียงเบื้องต้นว่าสร้างมาจากธาตุซึ่งมีอยู่ก่อนแล้ว ดังที่เมื่อไฟล้างโลกจนหมดก็ปรากฏว่ามีฝนและลม แต่ธาตุเหล่านี้ถ้าลดทอนไปเรื่อยๆ ว่าสร้างมาจากอะไรก็จะหาคำตอบไม่ได้เช่นกัน

ในกรณีของเทพทั้งสองที่อยู่สวรรค์แล้วจุติมาเกิดในโลก โดยผิวเผินดูเหมือนว่าขัดแย้งกับกรณีพรหมบนชั้นพรหมลงมาकिनวันดิน เนื่องจากตำนานการสร้างโลกและกำเนิดมนุษย์ในคัมภีร์พุทธศาสนาจะกล่าวไปในทำนองเดียวกันว่าสวรรค์ย่อมถูกทำลายเมื่อคราวโลกถูกทำลาย พรหมบางชั้นเท่านั้นที่รอด ดังนั้นหากเทพหิวิไสยและเทพสุนทราจุติมาเป็นธรรมชาติในโลกย่อมต้องถูกทำลายด้วย จึงเกิดคำถามว่าเทพทั้งสององค์จะรอดมาเป็นธรรมชาติในช่วงเริ่มต้นได้อย่างไร ตรงนี้ จุฬนีสสูตร (20/520) ในพุทธศาสนอธิบายว่าโลกในจักรวาลมีอยู่พันจักรวาล โลกแห่งหนึ่งถูกทำลายแต่โลกอีกหลายแห่งยังคงอยู่ ในแง่นี้แสดงว่าเทพทั้งสองมาจากสวรรค์ได้จริงคือจากสวรรค์ของโลกอื่น มิใช่สวรรค์ของโลกที่ถูกทำลายไปก่อนหน้า กรณีดังกล่าวสนับสนุนว่าโลกในจักรวาลมีจำนวนมากซึ่งเกี่ยวกันบ้าง ไม่เกี่ยวกันบ้าง ปฐมเหตุของโลกและสรรพสิ่งจึงเป็นสิ่งที่หาไม่ได้ สอดคล้องกับที่สุนทร ณ รัชชี (2541, น.53) กล่าวว่า

การเกิดขึ้นและการประลัยของโลกดำเนินไปในรูปของวัฏจักร คือมีการเกิดขึ้นในรูปของวิวัฒนาการในเบื้องต้นแล้วในที่สุดของประลัยไป แล้วก็วิวัฒนาการเกิดขึ้นใหม่และในที่สุดก็ประลัยไปอีก ดำเนินอยู่อย่างนี้เรื่อยไป โลกตามทฤษฎะพุทธปรัชญาจึงไม่อาจสาวไปหาที่สุดที่แท้จริง

เบื้องต้นได้ ส่วนที่สุดที่แท้จริงเบื้องต้นปลายก็ไม่มีเช่นกัน เพราะเมื่อสิ้นสุด
ลงแล้วก็วิวัฒนาการเกิดมีขึ้นใหม่อีก

ในทำนองเดียวกันนี้ทำให้ไม่สามารถหาปฐมเหตุของมนุษย์ได้ด้วย เนื่องจากมนุษย์
เป็นหน่วยหนึ่งในโลก แม้เบื้องต้นจะทราบว่ามีมนุษย์กำเนิดมาจากพรหม แต่หากสืบสาวต่อไปจะ
พบว่าพรหมเหล่านี้มิใช่สิ่งแรกหรือสิ่งดั้งเดิมของโลก เนื่องจากการเกิดเป็นพรหมอาจมาจากการ
เกิดเป็นเทพหรือมนุษย์มาก่อน และการเกิดเป็นเทพหรือมนุษย์ก็อาจเป็น “สิ่ง” ต่างๆ มา
ก่อนก็ได้ จึงไม่สามารถหาต้นตอที่แท้จริงได้ การไม่สามารถหาปฐมเหตุของการสร้างโลกและ
มนุษย์ได้มิใช่เรื่องกังวลของพุทธศาสนา เนื่องจากพุทธศาสนามุ่งเน้นการพ้นทุกข์เป็นสำคัญ
มิใช่การตอบคำถามเชิงอภิปรายเช่นนี้ ดังใน *อุฬาราสกัณฐกสูตร* (13/147) ที่ชี้ให้เห็นเรื่อง
อจินไตย จะเห็นว่าความคิดเรื่องการไม่สามารถหาปฐมเหตุของโลกและมนุษย์ได้ใน “เฉลิมไตรภพ”
ได้อธิพลมาจากคติพุทธศาสนา

4. การดำรงอยู่ระหว่างคติพราหมณ์กับคติพุทธ

มุมมองของศาสนามักแยกคิดความเชื่อออกเป็นศาสนาที่เชื่อในเทพเจ้าคือ เทวนิยม
กับศาสนาที่ไม่เชื่อในเทพเจ้าคือเทวนิยม ในวัฒนธรรมไทยมีคติทั้งสองปะปนกันจนแยกออก
จากกันได้ยาก ดังพบร่องรอยในวรรณกรรมชาวบ้านซึ่งมักเรียกพระพุทธเจ้าว่าพระเจ้า เช่น
กลอนสวดเรื่องนางโมคคัลลี “พระเจ้า” คือพระพุทธเจ้าเป็นผู้สร้าง มนุษย์จะดีชั่ว มีรูปร่าง
ต่างกันไป เป็นเพราะบุรพกรรมแต่ผู้กำหนดคือพระเจ้า” (ตรีศิลป์ บุญขจร, 2547, น.187) ตรง
นี้จึงน่าพิจารณาว่าการผสมผสานคติพราหมณ์และพุทธใน “เฉลิมไตรภพ” ปรากฏร่วมกัน
อย่างไร ผู้วิจัยพบประเด็น 2 ประเด็น คือ การดำรงอยู่ของพระพุทธเจ้ากับเทพเจ้า และการ
เน้นบทบาทพระพุทธเจ้า

ประเด็นแรก การดำรงอยู่ของพระพุทธเจ้ากับเทพเจ้า “เฉลิมไตรภพ” กลุ่มสุริยา
ศศิธรจะปรากฏบทบาทของพระพุทธเจ้ากับเทพเจ้าควบคู่กันไป ขณะที่กลุ่มพระยาราชภักดี
(ช้าง) และกลุ่มตำราโหราศาสตร์จะไม่ปรากฏบทบาทของพระพุทธเจ้า

ในเหตุการณ์ราหูถูกพุทธานุภาพจนหลบหนีไป หากย้อนกลับไปที่เหตุการณ์ก่อนราหู
คุกคามพระอาทิตย์พระจันทร์ จะพบว่าพระอิศวรใช้ให้ราหูไปตามม้าที่นางทั้งห้ามาฝากแล้ว
ทำหาย ขณะออกตามหาได้พบพระอาทิตย์พระจันทร์จึงเข้าหยอกล้อและถูกพุทธานุภาพลงโทษ
ราหูในฐานะข้ารับใช้พระอิศวรจึงพบในตำนานการเกิดฝนฟ้าที่รามสูรอาสาพระอิศวรชิง
ดวงแก้วจากนางเมขลาด้วย การที่ตัวบทกำหนดให้ราหูในฐานะบริวารของพระอิศวร
ถูกพระพุทธเจ้าลงโทษแสดงร่องรอยของความขัดแย้งระหว่างศาสนาพราหมณ์กับพุทธศาสนา
ตัวบทมิได้เน้นบทบาทของพระพุทธเจ้าเพื่อโจมตีศาสนาพราหมณ์โดยตรงไปตรงมา เพียงแต่
พยายามลดทอนอำนาจเทพเจ้าของพราหมณ์ผ่านพฤติกรรมของตัวละคร

การเน้นบทบาทพระพุทธรูปเจ้าเพื่อลดทอนอำนาจเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์เห็นชัดเจนขึ้นเมื่อเทียบเคียงกับตำนานซึ่งเป็นที่มา กล่าวคือ ตำนานการเกิดอุปราคาในคัมภีร์พุทธศาสนา จะเน้นบทบาทของพระพุทธรูปเจ้าทรงอนุเคราะห์จันทรเทวบุตรและสุริยเทวบุตรให้พ้นภัยราหู ขณะที่คัมภีร์ปุราณะของศาสนาพราหมณ์จะเน้นบทบาทของเทพเจ้าที่ทรงช่วยเหลือสรรพชีวิต คือพระกรุณาคุณของพระวิษณุที่อวตารเป็นเต้าค้ำภูเขามันทรจนการกวนเกษียรสมุทรประสบผลสำเร็จ รวมถึงทรงใช้จักรสุทรรศน์ตัดตัวราหูที่ขโมยน้ำอมฤต

การที่ตำนานการเกิดอุปราคากลุ่มสุริยาศศิธรมีเนื้อหาคล้ายกับตำนานการเกิดอุปราคาจากคัมภีร์พุทธศาสนา (จันทิมสูตร สุริยสูตร) สื่อนัยถึงพุทธศาสนาที่เหนือกว่าศาสนาพราหมณ์ เห็นได้ชัดจาก กิตติศักดิ์ (2529, น.106/1-2) วิเคราะห์ไว้สรุปได้ว่าตำนานการเกิดอุปราคาฝ่ายพุทธศาสนาน่าจะรับเรื่องราวมาจากศาสนาพราหมณ์แล้วนักปราชญ์พุทธศาสนาได้ปรับแนวคิดใหม่ด้วยการให้เทวบุตร (พระจันทร พระอาทิตย์) ร้องขอพระอนุเคราะห์จากพระพุทธรูปเจ้าเพื่อเน้นบทบาทของพระพุทธรูปเจ้า ซึ่งเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับตำนานของฝ่ายศาสนาพราหมณ์ดังที่ผู้วิจัยกล่าวไปแล้ว จะเห็นชัดเจนถึงการเปลี่ยนการเน้นบทบาทของ “เทพเจ้า” มาเป็น “พระพุทธรูปเจ้า” กล่าวคือ ในคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ราหูถูกเหล่าเทพหลอกลวงในคราวกวนเกษียรสมุทรจึงได้ขโมยน้ำทิพย์ไป พระวิษณุจึงทรงใช้จักรตัดตัวราหู ส่วนพระอาทิตย์และพระจันทร์นำเรื่องไปฟ้องจึงถูกราหูกลืน ทั้งหมดเน้นบทบาทของพระวิษณุในฐานะผู้ปราบปราม ส่วนคัมภีร์พุทธศาสนาปรับเรื่องใหม่โดยไม่ปรากฏพระวิษณุ หากเปลี่ยนมาเป็นพระพุทธรูปเจ้าในฐานะผู้อนุเคราะห์แทน ตรงนี้เป็นหน้าที่แฝงเข้ามาเพื่อชี้ให้เห็นพระกรุณาคุณของพระพุทธรูปเจ้าในฐานะผู้นำพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ใน “เฉลิมไตรภพ” กลุ่มสุริยาศศิธร เหตุการณ์พระอาทิตย์พระจันทร์ซึ่งมีสถานะคล้ายเทวบุตรขอร้องพระพุทธรูปเจ้าเพื่อรักษาชีวิต และเหตุการณ์พระพุทธรูปเจ้าทรงอนุเคราะห์พระอาทิตย์พระจันทร์จนพ้นภัย เป็นหน้าที่แฝงย้ำว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงอยู่เหนือสถานะเทพ หรือเทพต้องพึ่งพาพระพุทธรูปเจ้า จะสื่อนัยต่อไปว่าพระพุทธรูปเจ้าอยู่เหนือสถานที่สูงส่งกว่าพระวิษณุซึ่งเป็น “เทพ” ของศาสนาพราหมณ์ด้วย นัยความคิดดังกล่าวยังสอดคล้องกับกรอบคิดของพุทธศาสนาที่จัดพระพุทธรูปเจ้าเป็น “วิสุทธิเทพ” ขณะที่เทพทั้งปวงเป็น “อุปปีติเทพ” เท่านั้น³

จากประเด็นการดำรงอยู่ของพระพุทธรูปเจ้ากับเทพเจ้าในแง่การนำพระพุทธรูปเจ้าลดทอนอำนาจเทพเจ้า จึงเกิดคำถามต่อเนื่องตามมาว่า “เทพเจ้าดำรงอยู่ไปพร้อมกับพระพุทธรูปเจ้าทั้งที่ถูกลดทอนได้อย่างไร” หากวิเคราะห์บทบาทของพระพุทธรูปเจ้าที่ปรากฏใน “เฉลิมไตรภพ” ซึ่งปรากฏ 3 บทบาท คือ ทรงแสดงพุทธทำนายคล้ายเทพทำนาย ทรงอนุเคราะห์พระอาทิตย์พระจันทร์ และทรงปราบราหู จะเห็นว่าพระพุทธรูปเจ้ามีบทบาทเหมือนที่ตัวบทเรียกว่า “พระเจ้า” นั่นคือมองว่าบทบาทของพระพุทธรูปเจ้าคือบทบาทของเทพเจ้า หรือกล่าวได้ว่าการดำรงอยู่ของพระพุทธรูปเจ้ากับเทพเจ้าอยู่ภายใต้กรอบคิดของเทวนิยม “พระพุทธรูปเจ้า” ถูกผนวกเข้าในบริบทของเทวนิยมในฐานะ “สิ่ง” ที่สูงส่งกว่าเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ ลักษณะการ

เช่นนี้จึงสะท้อนร่องรอยความขัดแย้งระหว่าง “พระพุทธเจ้า” ในพุทธศาสนากับ “เทพเจ้า” ในศาสนาพราหมณ์ก่อนจะประนีประนอมเข้าในกรอบคิดเทวนิยม จากประวัติศาสตร์ศาสนาที่พบความขัดแย้งทำนองนี้หลายครั้ง คัมภีร์พุทธศาสนาที่พยายามหักล้างศาสนาพราหมณ์ เช่น *อัคคัญญสูตร* หักล้างมิจฉาทิฐีเรื่องวรรณะและเทพเจ้าสร้างโลก *โฏฐูปาทสูตร* (9/275-313) และ *เตวิชชสูตร* (9/365-385) หักล้างความเชื่อเรื่องพระพรหมว่าเป็นเรื่องไร้หลักฐานและไม่มีเหตุผลเพราะไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสบการณ์ของตนเอง หรือใน *คัมภีร์โลกสันฐาน* *โชตรตนคัมภีร์* ที่ลดทอนอำนาจเทพเจ้าผ่านการให้มหัสสเทพบุตรกับอุมาเทวีผู้เป็นภรรยา มุ่งทำลายพระธรรม แต่ภายหลังกลับเลื่อมใสและเคารพพระพุทธเจ้า

ประเด็นที่สอง การเน้นบทบาทพระพุทธเจ้า จึงเกิดขึ้นจากการที่พระพุทธเจ้าลดทอนอำนาจเทพเจ้า ซึ่งปรากฏชัดเจนในตำนานการเกิดอุปราคาและตำนานการสร้างโลกและกำเนิดมนุษย์ กล่าวคือ ตำนานการเกิดอุปราคาปรากฏพระพุทธเจ้าทรงอนุเคราะห์พระอาทิตย์ พระจันทร์ให้รอดพ้นจากราหู หลังจากนั้นพระองค์ทรงสั่งสอนมนุษย์ เหตุการณ์ต่อจากนี้เป็นคำทำนายปรากฏการณ์อุปราคา แห่งหนึ่งมองได้ว่าตัวบทพยายามนำคำทำนายมาต่อเหตุการณ์พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมนุษย์ซึ่งมีผลให้เนื้อหาเกี่ยวกับคำทำนายทั่วไปคล้ายพุทธทำนาย เนื้อหาทำนายกล่าวถึงสิ่งต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นบนโลกตามลักษณะการของปรากฏการณ์อุปราคา

ในตำนานการสร้างโลกและกำเนิดมนุษย์ตอนที่เหล่านางพรหมกินจวนดินจนให้กำเนิดบุตร จากนั้นเกิดพระอาทิตย์และพระจันทร์ขึ้นในโลก กลุ่มสุริยาศาสตร์กล่าวว่า พระอาทิตย์และพระจันทร์เกิดขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือมนุษย์และขณะเดียวกันก็ช่วยรักษาศาสนา ดังที่ว่า

จะคลอดลูกน้อยกลอยใจ	มีดมัวทั่วไป
มิได้สว่างโลกา	
เหตุไรมิดนักรมิดหนา	ทวีปไตรฟ้า
ใครจะรักษาก็ไม่มี	
เป็นหลักตำแหน่งแห่งที่	หน่อนามชินสีห์
บารมีสืบสร้างสมภาร	
แม้ว่าบุญญาเกล้าหาญ	รักษาโพธิญาณ
บันดาลให้เกิดมีมา	
ดวงจันทร์อาทิตย์ฤทธิกล้า	รักษาศาสนา
อย่าช้าให้เกิดมาพลัน	
ส่วนนางพรหมทั้งเจ็ดองค์นั้น	ประสูติบุตรพลัน
พิชพันธุก็มีในสุธา	

(สุริยาศาสตร์, 2548, น.9)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าหลังจากเทพเจ้าสร้างสรรพสิ่งขึ้นแล้ว ทว่าโลกยังมีมืดมิด ต่อเมื่อการให้ความสำคัญแก่ “หนอนามชินสีห์” ที่จะดำรงอยู่ต่อไปเกิดขึ้น จึงอำนวยให้เกิดดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และพืชพันธุ์ธัญญาหาร พระพุทธเจ้าจึงมีบทบาทส่งเสริมให้โลกมีความสมบูรณ์

เมื่อพิจารณาประเด็นเรื่องการดำรงอยู่ของพระพุทธเจ้ากับเทพเจ้าใน “เฉลิมไตรภพ” จะเห็นได้ว่าแม้ตัวบทจะนำเสนอพระพุทธเจ้ากับเทพเจ้า แต่พบว่ากลุ่มสุริยาศาสตร์จะปรากฏบทบาททั้งพระพุทธเจ้าและเทพเจ้าในฐานะผู้อุปถัมภ์โลก แต่เทพเจ้าถูกพระพุทธเจ้าลดทอนอำนาจ ในแง่ที่ “เทพ” ต้องขออภัยพึ่งพาพระพุทธเจ้า ขณะที่กลุ่มพระยาราชภักดี (ช่าง) และกลุ่มตำราโหราศาสตร์จะเน้นบทบาทของเทพเจ้าโดยไม่ปรากฏบทบาทของพระพุทธเจ้า

5. บทสรุป

“เฉลิมไตรภพ” เป็นวรรณกรรมรวมสรรพตำนานของภาคกลางที่แสดงความคิดแบบพราหมณ์และพุทธศาสนา คติพราหมณ์ปรากฏความคิดหลัก 2 ประการ คือเรื่องบทบาทของเทพเจ้า และเรื่องความเป็นอมตะและการชุบชีวิต เรื่องบทบาทของเทพเจ้าแสดงบทบาท 5 ลักษณะ ลักษณะแรกคือบทบาทในการสร้างโลกซึ่งแสดงบทบาทของผู้สร้างและสื่อการกระทำเชิงสัญลักษณ์ทางเพศในแง่ความอุดมสมบูรณ์ ลักษณะที่สองคือบทบาทในการสนับสนุนชีวิตมนุษย์ แสดงให้เห็นว่าเทพเจ้าเป็นผู้รองรับชีวิตมนุษย์กลุ่มแรกบนโลกให้ดำรงวงศ์วานต่อไปได้ เทพเจ้าถูกสร้างภาพแทนให้เป็นผู้ก่อปรด้วยพระกรุณาคุณ ลักษณะที่สามคือบทบาทในการวางรากฐานทางวัฒนธรรม เทพเจ้าสร้างวัฒนธรรมคือดำรงความรู้พิเศษที่ช่วยโน้มนำให้มนุษย์หลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ลักษณะที่สี่บทบาทในการควบคุมและคุ้มครองมนุษย์ ปรากฏในลักษณะเทพเจ้าปราบมารเพื่อสันติสุขของโลกและเพื่อขจัดอวิชชา และการที่เทพเจ้าลงโทษมนุษย์ในรูปภัยธรรมชาติส่งผลให้กลับหรือชดเชยในแง่ความอุดมสมบูรณ์ ลักษณะที่ห้าคือบทบาทในการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ - มนุษย์ - สัตว์ แสดงสัมพันธ์ภาพระหว่างคนกับสัตว์หรือธรรมชาติแบบองค์รวมโดยมีเทพเจ้าเป็นตัวเชื่อมร้อยผ่านการที่มนุษย์เคารพเทพเจ้าจึงพลอยเคารพธรรมชาติและสัตว์ที่แบ่งภาคหรือกำเนิดมาจากเทพเจ้าด้วย ส่วนเรื่องความเป็นอมตะและการชุบชีวิตสัมพันธ์กับแก่นธรรมของศาสนาพราหมณ์เรื่องปรมาตมันและชีวาตมัน น้ำอมฤตซึ่งแทนความหมายด้วยความเป็นอมตะที่เทพเจ้ารักษาไว้คือสภาวะปรมาตมัน การชุบชีวิตด้วยน้ำอมฤตจึงหมายถึงชีวาตมันที่เป็นส่วนหนึ่งของปรมาตมัน

คติพุทธศาสนาปรากฏความคิดสำคัญ 3 ประการ ประการแรกคือความคิดเรื่องโลกมีวิวัฒนาการแต่ไม่เที่ยง คือโลกเกิดขึ้นได้เองตามกระบวนการทางธรรมชาติ มิใช่เทพเจ้าสร้างอนิจจลักษณะเราให้เห็นความปรารถนาที่จะหลุดพ้น ประการที่สองคือความคิดเรื่องกำเนิดมนุษย์ มนุษย์เกิดมาจากพรหมซึ่งแท้งแล้วก็คือสัตว์โลกที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ต้องเกิดเพราะผูกพันกับกิเลส มนุษย์ทุกคนเท่าเทียมเพราะเกิดมาจากที่ที่เดียวกัน และประการสุดท้าย

คือความคิดเรื่องการไม่สามารถหาปฐมเหตุของโลกและมนุษย์ได้ เนื่องจากเมื่อลตทอนหาปฐมเหตุของโลกและมนุษย์แล้วจะหาต้นตอแรกเริ่มสุดไม่ได้

ในด้านการดำรงอยู่ระหว่างพระพุทธเจ้ากับเทพเจ้านั้น พบว่าพระพุทธเจ้ากลับมีลักษณะคล้ายเทพเจ้าเนื่องจากถูกผนวกรวมเข้าในกรอบคิดแบบเทวนิยม บทบาทของพระพุทธเจ้าปรากฏน้อยมากเมื่อเทียบกับเทพเจ้า แต่กลับพบว่าบางเหตุการณ์มีการให้คุณค่าแก่พระพุทธเจ้าแล้วลตทอนคุณค่าเทพเจ้า อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตว่าด้วยพยายามหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าระหว่างพระพุทธเจ้ากับเทพเจ้าอย่างตรงไปตรงมา

อาจกล่าวได้ว่า “เฉลิมไตรภพ” เผยให้เห็นวิถีคิดของคนไทยในการรับรู้คติศาสนา พราหมณ์และพุทธที่เกิดจากการยอมรับและผสมผสาน ทว่าก็มีความขัดแย้งก่อนจะถูกปรับปรนหรือประนีประนอมให้เข้ากับสังคมไทย

เชิงอรรถ

¹ การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะใช้ “เฉลิมไตรภพ” สำนวนภาคกลางทั้งหมด ซึ่งเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ ทั้งที่เป็นชื่อเรื่อง เฉลิมไตรภพโดยตรงและชื่อเรื่องอื่นที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเฉลิมไตรภพ ทั้งเอกสารฉบับตัวเขียนสมุดไทย สมุดฝรั่ง และเอกสารฉบับพิมพ์ ดังนี้

1) เฉลิมไตรภพ เล่ม 1 หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 75 หนังสือสมุดไทยขาว มัดที่ 9 ตู 115 ประวัติพระยาเพชรปาณีให้ พ.ศ. 2550

2) อะสุรินทะราหู หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 76 หนังสือสมุดไทยขาว มัดที่ 9 ตู 115 ประวัติหอสมุดแห่งชาติซื้อจากทหารชาวอื่น เมื่อ พ.ศ. 2450

3) เฉลิมไตรภพ เล่ม 1 หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 77 หนังสือสมุดไทยดำ มัดที่ 10 ตู 115 ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

4) เฉลิมไตรภพ เล่ม 1 หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 78 หนังสือสมุดไทยดำ มัดที่ 10 ตู 115 ประวัติจำช่วง ไฟประทีปวัง (กองแก้ว) ถวาย พ.ศ. 2450

5) เฉลิมไตรภพ เล่ม 1 หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 79 หนังสือสมุดไทยดำ มัดที่ 10 ตู 115 ประวัติหอสมุดแห่งชาติซื้อเมื่อ พ.ศ. 2450

6) เฉลิมไตรภพ เล่ม 1 หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 80 หนังสือสมุดไทยขาว มัดที่ 10 ตู 115 ประวัตินายเหล็ง เพชรโรจน์ ให้เมื่อ พ.ศ. 2468

7) เฉลิมไตรภพ เล่ม 1 หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 81 หนังสือสมุดไทยขาว มัดที่ 10 ตู 115 ประวัติพระองค์เจ้าหญิงนารีรัตนฯ ประทานหอสมุดแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. 2460

8) เฉลิมไตรภพ เล่ม 1 หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 82 หนังสือสมุดไทยขาว มัดที่ 10 ตู 115 ประวัตินายไล่ ให้หอสมุดแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. 2460

9) เฉลิมไตรภพ เล่ม 1 หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 83 หนังสือสมุดไทยขาว มัดที่ 10 ตู 115 ประวัติหอสมุดแห่งชาติได้มาจากกรมเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี

10) ประวัติพระอาทิตย์ พระจันทร์ พระราหู หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 302 หนังสือสมุดไทยขาว มัดที่ 36 ตู 115 ประวัตินางนาม ลักษณะยานวิน มอบให้หอสมุดแห่งชาติเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2526

11) พระจันเฒ่า 1 หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 303 หนังสือสมุดไทยดำ มัดที่ 36 ตู 115 ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

12) เฉลิมไตรภพ หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 713 หนังสือสมุดฝรั่ง มัดที่ 1 ตู 114 ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

13) เฉลิมไตรภพ เล่ม 2 หมวกวรรณคดี หมุกลอนสวด เลขที่ 714 หนังสือสมุดฝรั่ง มัดที่ 1 ตู 114 ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

14) เฉลิมไตรภพ ฉบับหนังสือหายาก หอสมุดแห่งชาติเก็บรวบรวมไว้ในห้องหนังสือหายาก

15) เฉลิมไตรภพ ฉบับกรมศิลปากรจัดพิมพ์ในงานฉาบงานปักกิ่งพริก อินทเทศ ณ เมรุวัดอัมพรสวรรค์ เมื่อวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2479

16) เฉลิมไตรภพ ฉบับมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมจริยาจัดพิมพ์ พ.ศ. 2545

17) สุริยาศศิธร ฉบับปริทัศน์ พิศภูมิวิถิ เป็นบรรณาธิการจัดพิมพ์ พ.ศ. 2548

18) คัมภีร์โหราศาสตร์ไทยฉบับสมบูรณ์ของหลวงวิศาลดรุณกร (อ้น สาริกบุตร) พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2508 (ต่อมาพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2540)

19) ตำราพรหมชาติสำหรับประชาชน ของ พ. สุวรรณ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2556

อย่างไรก็ตาม ยังปรากฏ *คัมภีร์เฉลิมไตรภพและการบูชาพระประจำวัน* ฉบับของพระครูวามเทพมุนี หรือฉบับของเทวสถาน ซึ่งพิมพ์ในงานฉาบงานปักกิ่งพริกนครสวรรค์วรพินิต (จัน อนันตมณเฑียร) เมื่อวันที่อังคารที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2511 แต่ผู้วิจัยไม่สามารถหาต้นฉบับมาได้จึงไม่ได้นำมาศึกษา แต่จากการศึกษาหนังสือ*ประเพณีไทยฉบับมหาดราชครู* รวบรวมโดยอรุณินทร์ วิริยะบุรณะ ซึ่งปรากฏเนื้อหาบางส่วนของ “เฉลิมไตรภพ” ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้นำมาศึกษาร่วมด้วยแล้ว

² ในพุทธปรัชญาแบ่งลักษณะของสัตว์โลกไว้ 3 ลักษณะ ลักษณะแรกคือสิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยรูปขันธ์และอรุขันธ์ ได้แก่ มนุษย์ ลักษณะที่สองคือสิ่งที่มีชีวิตประกอบด้วยรูปขันธ์ ได้แก่ อสัณเฑียรหรือพรหมลูกฟัก ลักษณะที่สามคือสิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยอรุขันธ์ ได้แก่ อรูปพรหม

³ ในขุททกนิกาย จุฬนิกายแห่งพระสูตร (30/214) แบ่งเทวดาไว้ 3 ประเภท คือ สมมติเทพ (กษัตริย์) อุปติเทพ (เทวดาหรือเทพ) และวิสุทธิเทพ (พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวกของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า) โดยวิสุทธิเทพเป็นเทพที่สูงที่สุดในบรรดาระดับเทพทั้งหมด

เชิงอรรถ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “เฉลิมไตรภพ”: การศึกษาแนวคิดและกลวิธีสร้างสรรค์”

เอกสารอ้างอิง

- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. (2546). *พระไตรปิฎก*. กรุงเทพฯ: เทวสถานโบสถ์พราหมณ์.
- เจษฎา ทองรุ่งโรจน์. (2557). *พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย ปรัชญา = English-Thai dictionary of philosophy (ancient-medieval-modern)*. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- ตรีศิลป์ บุญจรงค์. (2547). *กลอนสวดภาคกลาง*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. (2556). *วรรณคดีสี่เขียว : กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย*. ปทุมธานี: นาคร.
- ธีระนันท์ วิชัยดิษฐ์. (2558). ประติมานวิทยาและคติความเชื่อเรื่องพระอิศวรในสมัยอยุธยา. *มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 35(1), 149-169.
- ปโลกสูตร เนื้อความพระไตรปิฎก เล่มที่ 18 บรรทัดที่ 1266 - 1281. หน้าที่ 56. สืบค้นจาก <http://www.84000.org/tipitaka/read/v.php?B=18&A=1266&Z=1281#refer>
- ปรีดี พิศณุวิทย์. (2548). *สุริยาศาสตร์*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พ. สุวรรณ. (2556). *ตำราพรหมชาติ: สำหรับประชาชน*. กรุงเทพฯ: บ้านมั่งคั่ง.
- พระพุทธโฆสเถระ. (2546). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค* (สมเด็จพระพุทธปาสาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง). กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส จำกัด.
- เพ็ญแข กิตติศักดิ์. (2529). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ราชภัฏ (ช้าง), พระยา. (2545). *เฉลิมไตรภพ*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- วิสุทธิ บุญกุล. (2520). *วิสุทธินิพนธ์*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2539). *การวิเคราะห์ตำนานการสร้างโลกของคนไทย*. นนทบุรี: ฝ่ายพัฒนาและเผยแพร่งานวิจัย สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุนทร ณ รังษี. (2541). *พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภาณี พัดทอง. (2553). *นามานุกรมวรรณคดีไทย เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2552). *วิเคราะห์อภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: ไทยรายวันการพิมพ์.
- Dowson, J. (1978). *A classical dictionary of Hindu mythology and religion, geography, history and literature*. New Delhi: Manu.

- Dwivedi, O. P. (2000). Dharmic Ecology. In Christopher Key Chapple and Mary Evelyn Tucker (editor), *Hinduism and ecology: the intersection of earth, sky, and water* (p.3-22). Cambridge, Mass.: Harvard University Press for the Center for the Study of the World Regions, Harvard Divinity School.
- Owen, Huw Parri. (1971). *Concepts of deity*. London: Macmillan.
- Pattanaik, Devdutt. (1997). *Shiva: An introduction*. Mumbai: Vakils, Feffer and Simons.
- Randhawa, Mohindar Singh. (1960). *Kangra paintings of the Bhagavata Purana*. New Delhi: National Museum of India.
- Seshagiri Rao, K. L. (2000). The Five Great Elements (Pañcamahābhūta): An Ecological Perspective. In Christopher Key Chapple and Mary Evelyn Tucker (editor), *Hinduism and ecology: The intersection of earth, sky, and water* (p.23-38). Cambridge, Mass.: Harvard University Press for the Center for the Study of the World Regions, Harvard Divinity School.
- Tresidder, J. (1931). *Symbols and their meanings: The illustrated guide to more than 1,000 symbols-their traditional and contemporary significance*. London: Duncan Baird Publishers.